

SZAPOLYAI JÁNOS ERDÉLYI VAJDA 1522. ÉVI HAVASALFÖLDI HADJÁRATAI*

Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása

Előzmények

Nándorfehérvár elfoglalása után, 1521. szeptember 15-én I. Szülejmán szultán (1520–1566) hadaival hazaindult. Ugyanezen a napon elhunyt Havasalföld uralkodója, Neagoe Basarab vajda, aki 1512 februárja óta állt a vajdaság élén. Basarab vajdának feleségétől, Brankovics Ilonától egy fia, Teodosie, valamint két leánya született: Stana Ștefăniță moldvai fejedelemhez (1517–1527), míg Roxanda az Afumaș helységeből származó Raduhoz (de la Afumași) ment feleségül.¹ Basarab halála után fia, Teodosie azonnal elfoglalta a vajdai széket. A jelek szerint az utódlás azonban nem volt minden nehézség nélküli, forrásaink alapján ugyanis komoly harcokra következtethetünk. Tomori Miklós munkácsi és fogarasi várnagy 1521. október 25-én Fogaras várából levelet írt somlyói Bátori Szaniszlófi István erdélyi alvajdának, melyben közölte vele a kémei által elmondottakat. Jelentésük szerint egy bizonyos Vladissus havasalföldi vajdát szolgálóival (*cum servitoribus*) egyetemben Mehmed (silistrai szandzsák) bég² megölte és országát elfoglalta, s ráadásul Erdély ellen

* A tanulmány, amelynek elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/445/11/2) és az OTKA K 100 749 számú pályázata támogatta, a Gyergyószentmiklóson, 2009. május 15-én az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásának 150. évfordulója tiszteletére tartott Nemzetközi Történelem Konferencián és az MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetében 2012. május 15-én Az átmenet kora – Szapolyai (I.) János országa. Új kutatási irányok és eredmények című műhelykonferencián elhangzott előadás kibővített és jegyzetelt változata. A dolgozat jobbítására tett észrevételeikért lektoraimnak, B. Szabó Jánosnak és Neumann Tibornak, valamint Horváth Richárdnak és Sudár Balásznak tartozom köszönettel.

¹ *Istoria Românilor*. Vol. IV. Comitetul de redacție al volumului: acad. Ștefan Ștefănescu și acad. Camil Mureșanu, redactori responsabili; prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, secretar. (Academia Română.) București, 2001. (A továbbiakban: *Istoria Românilor*.) 808. o. – Radu havasalföldi fejedelem életének a román történetírás meglehetősen nagy teret szentelt, két monográfia is született rövid vajdaságáról (*T. Palade*: Radu de la Afumași. București, 1939. [A továbbiakban: *Palade*: Radu.] és *Dr. Nicolae Stoicescu*: Radu de la Afumași. București, 1983. [A továbbiakban: *Stoicescu*: Radu], sírfelíratát [*Stoica Nicolaescu*: Documente istorice cu privire la Radu Vodă de la Afumași sau Radu Vodă cel Viteaz [1522–1529]. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, 10. [1909] 77–86. o.] és a személyével kapcsolatos okleveleket [*Uő*: Documente cu privire la Radu de la Afumași. București, 1909.] is kiadták. A román szakirodalom megismerésében és megértésében W. Kovács András volt segítségemre, amit ezúton is köszönök. Szapolyai János és Radu 1526 és 1529 közötti katonai együttműködésére lásd: *Pataki József*: Radu de la Afumași és Zápolya János magatartása a Mohácsi csata előestéjén. In: A magyar nemzetség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok I. k. („N. Iorga” Történettudományi Intézet.) Bukarest, 1976. 63–84. o. (A továbbiakban: *Pataki*: Radu.)

² Mihaloğlu Mehmed bég az egyik legfontosabb végvidéki klánból származott, apja, Ali bég a magyar történelemből is jól ismert, ő volt ugyanis a török sereg egyik vezére Kenyérmezőnél. Személyére és jelentőségére lásd: *M. Tayyib Gökbilgin*: Mihaloğulları. In: *İslâm Ansiklopedisi* (1992). 285–292. o.; *Cristina Feneșan*: Mihaloğlu Mehmet Beg et la Principauté de Valachie (1508–1532). *The Journal of Ottoman Studies*, 15. (1995) 137–155. o. és *Agah Sirri Levend*: Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey' in Gazavatnamesi. Ankara, 2000. 195–196. o.

készül.³ Mindezt megerősíti II. Lajos királynak Péccsett, az előző napon Szeben városához küldött levele, mint írta, levelükből nem kevés bosszúsággal értesült arról a kártételről, amelyet „Szerzetes” Vlad⁴ okozott Teodosie vajdának, aki ráadásul a vajdaság jogos örököse, és akit ő is megerősített tisztségében.⁵ Elhatározta tehát, hogy amilyen gyorsan csak lehet, segítséget küld, és már meghagyta az erdélyi vajdának is, hogy forduljon az illető ellen. Addig azonban elküldi embereit, hogy pontosabb értesüléseket szerezzen Teodosie ügyeinek állásáról,⁶ mivel nem akarja őt elveszteni. Végül felszólította a várost, hogy továbbra is legyenek segítségére a havasalföldi vajdának.⁷ Alig egy hónap múlva felbukkant egy bizonyos Dan vajda is. Erről Szaniszlófi István alvajda 1521. december 7-i, Nagylakról Brassó városához írt leveléből értesülünk. Az alvajda meghagyta a város vezetőségének, hogy a hozzájuk küldött Dan vajdát, aki magát a havasalföldi vajda fiának mondta (*qui nominavit se filium wayvode Transsalpini fore*), a kedvező időpontig tartsák maguknál, őrizték és védjék meg,⁸ azaz Dan tulajdonképpen házi őrizetet kapott. Ebből viszont egyértelmű, a magyar vezetés felkészült arra az eshetőségre is, hogy Teodosie bukása esetén saját jelöltjét ültesse a trónra. A következő információink, amelyből már jelentős változásokra következtethetünk a havasalföldi eseményekben, ismét a királytól származik. Lajos király december 27-i levelében beszámolt unokabátyjának, Zsigmond lengyel királynak a keleti végeken történekről. Mint írta, Mehmed bég bevonult Havasalföldre, elfogta Teodosie vajdát, majd magával vitte Nikápolyba. Tervezi azonban az Erdély déli részén lévő városok, Brassó és Szeben, illetve az Alsó Rések kapitánysága területén fekvő Szörény, Orsova, Miháld és Pécs várak elfoglalását is.⁹

A fenti szörványos adatok alapján azt mondhatjuk, hogy Basarab halála után egyrészt fia, Teodosie, másrészt egy, a török által nem támogatott Vlad (Vladissus, Dragomir

³ Documente privitoare la istoria Românilor. 1358–1600. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelen (Bistrița, Brașov, Sibiu) publicate după copiile Academiei Române de *N. Iorga*. Part. I. 1358–1600. București, 1911. (A továbbiakban: Documente.) XV/1. 255. o.; *Collectio Diplomatica Hungarica*. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás /DL–DF 5.1/ (http://mol.arcanum.hu/dldf_full) (A továbbiakban: DL vagy DF. A letöltés utolsó időpontja: 2012. október 2.) DF 246719.

⁴ Vlad (Dragomir) Călugăru, vö.: *Istoria Românilor*, IV. 417., 808. o.

⁵ Documente privitoare la istoria Românilor. 1510–1530. Culese, adnotate și publicate de *Nic. Densușianu*. București, 1892. (II/3.) 375. o. és Documente XV/1. 254. o. (Pécs, 1521. október 24. DF 245 796.) „intelleximus non sine ingenti molestia calamitatem illam, quam Calager ille Dragamir Theodosie wayvode Transalpinensi intulit, ... qui quidem Theodosius cum sit legitimus heres et per nos quoque confirmatus wayvoda Transalpinensis.”

⁶ „quo statu et cardine res et negotia ipsius Theodosii versentur” Uo.

⁷ Uo.

⁸ Documente, XV/1. 256. o. (DF 246 950.)

⁹ Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie, magni ducis Lithvanie, Russie, Prussie, Masovie domini... per *Stanislaum Gorski*. I–X. Posnaniae, 1852–1899. (A továbbiakban: *Acta Tomiciana*.) V. 415–416. o. Vö.: *Palade*: Radu, 17. o. Március folyamán már Péccset (Pét) és Orsovát ostromolták. (II. Lajos király levele Bátori István helytartóhoz. Németbrod, 1522. március 24. (Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához [1522–1523]. Közzéteszi *C. Tóth Norbert*. [A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.] Budapest, 2010. [A továbbiakban: Helytartói oklt.] 30. sz.) Az előbbi Frangepán Gergely kalocsai érsek által a határmenti várak felújítására (*ad restaurationem scilicet castrorum finitimum*) hagyott pénzből Fehérvári Mihály kalocsai prépost felügyelete mellett január folyamán a firenzei Olasz Lőrinc és a budafelhévízi Tót Lőrinc kőművesmesterek vezetésével renoválták. A munkák 713 forint és 26 dénár, illetve 511,5 forint és 32 dénárba kerültek. (DL 106 083_318.ecw)

Caluger) nevű vajda küzdött a havasalföldi fejedelmi trónért. A jelek szerint Teodosie legyőzte ellenlábását, és ideiglenesen sikerült megtartania a vajdai székét, ám Mehmed bég még december folyamán pontot tett az ügy végére. Mindezek után, 1522 januárjában már a fentebb említett Radu ült a vajdai székben.¹⁰ Forrásaink azonban elégtelenek annak megállapítására, hogyan került a vajdaság élére. Későbbi adataink alapján annyit feltételezhetünk, hogy nem Mehmed bég akaratából lett Havasalföld fejedelme. Ezt támasztja alá, hogy vajdaságának első szakasza meglehetősen rövid ideig tartott: február 3-án még Tirgovişteban tartózkodott,¹¹ ám március folyamán Clejaninál a silistrai bégtől vereséget szenvedett, s Erdélybe menekült.¹²

A török Erdély elleni támadásának tervét további források is alátámasztják. Brassó város számadáskönyvében jól nyomon követhetők az év eleji események: január elején egy Bartusch nevű követet küldtek a királyhoz és Szalkai László váci püspök-kancellárhoz a török veszedelem ügyében. Nem sokkal később, 24-én Konstantinápolyba küldtek kémeket.¹³ Utóbb már arról értesülünk, hogy a brassóiak összehívták a provinciát, mivel Mehmed bég adót és ajándékot követel tőlük. Az ügyben természetesen a királyhoz és az alvajdához is menesztettek segítségkérő követeket,¹⁴ valamint felkészülés céljából felderítőket küldtek Havasalföldre.¹⁵

A török készülődésének híre Budán sem keltett kisebb riadalmat, mint Erdélyben. Ennek első lecsapódása, hogy Szapolyai János erdélyi vajda 1522. január 4-i, több példányban is fennmaradt parancsával fő- és jószágvesztés terhe alatt elrendelte, hogy – mivel a király megtiltotta – levele kézhezvétele után senki se merjen fegyverzetet Havasalföldre eladni és oda kivinni.¹⁶ A kereskedelmi zárlat kihirdetése utáni másfél hónapban több követ is érkezett Budára. Leghamarabb Brassó követei jelentek meg a fővárosban a török veszedelem hírével, majd február közepe után jöttek meg azok, akik Mehmed bég adókövetelését közölhették az udvarral. A király már február 5-én azt írta Szebennek, hogy rövid időn belül gondoskodik védelmükről és az erdélyi vajdát akkora sereggel fogja hozzájuk küldeni, hogy megvédhesse és megszabadíthassa őket az ellenségtől.¹⁷ Szapolyai János február 25-én írt az erdélyieknek. Ebben azt kérte tőlük, hogy éjjel-nappal őrködjenek, a bég adókövetelését pedig utasítsák vissza, mivel – szokásuk szerint – ezzel akarja

¹⁰ Istoriiile domnilor Țării Românești. De *Radu Popescu* vornicul. Introducere și ediție critică întocmită de *Constantin Grecescu*. (Cronicile medievale ale României IV.) București 1963. (A továbbiakban: Istoriiile domnilor.) 417. o.

¹¹ Documente privind istoria României Veacul XVI. B. Țara Românească vol. I. (1501–1525.) București, 1951. 170–171. o.

¹² Istoria Românilor, IV. 39. o., továbbá összefoglalóan lásd: *Stoicescu*: Radu, 151. o.

¹³ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Erster Band. Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt. Erster Band: Rechnungen aus 1503–1526. Kronstadt, 1886. (A továbbiakban: Kronstadt.) 411. o.

¹⁴ Kronstadt, 413. o.

¹⁵ Kronstadt, 414. o.

¹⁶ Szebenhez: DF 246 133.; Brassóhoz: Documente XV/1. 256. (DF 246 608.); Besztercéhez: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570. I. Bd. Von *Albert Berger*, aus dem Nachlass herausgegeben von *Ernst Wagner*. Köln–Wien, 1986. (A továbbiakban: Bistritz.) 200/736. (DF 247 693.); Kolozsvárhoz: DF 281 240.

¹⁷ DF 245 809. „cum talibus copiis et viribus in medium vestri mittemus, ut vos ceterosque ab infestatione hostium defendere et ab eiusmodi trepidatione liberare possit.”

őket megfélemlíteni,¹⁸ majd figyelmeztette őket a király és a keresztény vallás iránti kötelezettségeikre. Végül biztatásul közölte velük, hogy Erdély védelme az egyik legfontosabb kérdés a királyi udvarban,¹⁹ sőt, teljes erejével azon dolgozik, hogy mindent előkészítsen a Mehmed béggel való személyes tanácskozáshoz²⁰ – azaz nyilvánvalóan a béggel való leszámoláshoz. A levél utóiratában még hozzáfűzte, hogy küldjék ki kémeiket a Portára (ad portam cesaris), hogy biztos információkat szerezzenek mindezekekről.²¹ Másnap, Csehországba való indulása napján Lajos király is levélben buzdította kinttartásra Brassó városát, mint írta, értesült a bég által küldött követségről, illetve az általuk adandó válaszcívről. Egyúttal biztosította őket, hogy mindent megtesz városuk védelmére, többek között ezért is megy Csehországba. Végül azzal bízta őket, hogy a vajda nemsokára visszatér Erdélybe és megvédi őket a töröktől.²²

A jelek szerint a levelek kedvező fogadtatásra találtak a címzetteknel, s Brassó egyrészt követeket küldött Mehmed béghhez az adófizetés visszautasítására, másrészt a március elején, Székelyvásárhelyen tartott tartományi gyűlésre a város március 8-án szintén elküldte követeit.²³ A Gergely-napra összehívott tartománygyűlésről²⁴ annyit tudunk, hogy a két alvajda és székely alispán, héderfái Barlabási Lénárd²⁵ és somlyói Bátor István²⁶ tartották. A diéta kezdeményezője – más egyéb információink hiányában – csak Szapolyai János lehetett, s célja az ország védelméről történő gondoskodás megtervezése és előzetes megszervezése volt. Ám hogy mit határoztak és meddig tartottak a tanácskozások, arról sem sok információval rendelkezünk: Bátor István március 11-én és 12-én mutatható ki a városban,²⁷ egy nap múlva Petelén²⁸ (Torda m.), majd március 18-án már Görgényben

¹⁸ Documente, XV/1. 257. o. (DF 246 592.) „istiusmodi enim semper est hostis consuetudo, ut sic quempiam terreat.”

¹⁹ „non enim existimetis Transsilvaniam tam a regia maiestate, quam etiam a dominis fore deserendam” Uo.

²⁰ „dum insuper nos cum Mehmedbeg Deo favente coram venerimus, tunc apparebit, qualis inter nos concordia vel contractus fieri poterit” Uo.

²¹ Uo. Az adó megtagadására szólította fel őket II. Lajos is, vö. Zsigmond lengyel királyhoz Holicsról 1522. március 4-én írt levelével. Acta Tomicana, VI. 29.

²² Helytartói oklt., 12. sz.

²³ Kronstadt, 413–414. o.

²⁴ „in dieta seu congregatione generali universitatis dominorum et regni nobilium partium istarum Transsilvanensium pro festo Beati Gregorii pape in oppido Zekelwasarhel celebrata” (DL 29 414.), másik változata: „in festo Gregorii pape unacum nonnullis harum partium Transsilvanarum cum nobilibus et Siculis hic in oppido Zekelwasarhel constitutis et existentibus.” (DF 278 764.)

²⁵ Barlabási Lénárd 1501. június 7-től (DL 46 555.) 1525. február 7-ig (DF 246 609.) mutatható ki a poszton.

²⁶ Somlyói Bátor István 1521. június 5-től (DL 47 427.) mutatható ki alvajdaként, posztját mindössze másfél évig viselte, utoljára december 29-én (Kronstadt, 466. o.) mutatható ki. Utóda, Tomori István 1522. október 1-jén már Szentpéteren a vajda mellett tartózkodott (Kronstadt, 449. o.), de először 1523. március 5-én adott ki helyettesi minőségében oklevelet. (DF 246 601.)

²⁷ A Wass család cegei levéltára. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. (Az Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása.) Kolozsvár, 2006. 633. sz. (DF 253 041.); 12-én: DF 278 764., Vö. még DF 257 777. (Hátlapi 1. feljegyzés: „1522. in festo Beati Gregorii pape in Vasarhel causam intrascriptam similiter alias universas causas inter partes motas et suscitatas statu in eodem, in quo nunc existunt, ad terminum, quo nos aut dominus noster gratiosissimus in terra Barcza constituebimur aut constitutebitur de ambarum partium pari voluntate duximus prorogandas et differendas eo modo, ut si interim ambe ipse partes bono modo concordari poterunt, benequidem, alioquin terminum in predicto coram nobis aut domino nostro

tartózkodott.²⁹ Társát, Barlabási Lénárdot viszont csak egyetlenegy napon, március 12-én tudjuk kimutatni Vásárhelyen,³⁰ sokat azonban ő sem időzhetett ott, mivel 12 nap múlva már otthonában, Héderfán találjuk.³¹ Mindezek alapján annyi elmondható, hogy a gyűlés rövid ideig tartott, s célja valószínűleg a Szapolyai János Erdélybe érkezésére történő felkészülés volt. (E márciusi időpontoktól kezdve aztán az alvajdák tartózkodási helyei ködbe burkolóznak, amint ugyanis a vajda Erdélybe érkezett, illetve ennek híre eljutott helyetteseihez, azok – szokás szerint³² – beszüntették az önálló oklevél kibocsátást. Rövidesen mindkettejüket Szapolyai János társaságában találjuk, hiszen mind Bátori, mind Barlabási kimutatható júniusban Prázsmáron,³³ októberben pedig Szentpéteren.³⁴) Szapolyai János fentebb már idézett, 1522. február 25-i levelének megértéséhez érdemes röviden összefoglalnunk az 1521 szeptemberétől 1522. február végéig a királyi udvarban lezajlott eseményeket.

Nándorfehérvár elvesztését követően a király és tanácsadói a Mohács melletti táborban Bátori Istvánt és Szapolyai Jánost nevezték ki a visszafoglaló harcok parancsnokává, továbbá Újlakra fegyveres országgyűlést hirdettek. A hadjárat végül a seregben kitört járvány miatt meghiúsult. Agárdi Péter³⁵ szeptember 30-án Mohácsról küldött levelében már azt írta Bátori András újdonsült kincstartó feleségéhez, hogy a király nem vesz részt a háborúban, hanem visszatér Budára, hogy ott rendezze el az ügyeit.³⁶ Az idézett információ ellenére az udvar nem rögtön tért vissza az ország fővárosába, hanem Pécsre költözött. Az itt zajló tanácskozásokon úgy határoztak, hogy a hadjáratot a következő évre halasztják, de a portyázó törökök elleni védelemre a nádort Péterváradra küldik, míg Szapolyai János hadával a Szerémségben marad. Mindemellett Erzsébet-napra (november 19.) országgyűlést hívtak össze Budára egyrészt az országot fenyegető veszély elhárítási módjának megtárgyalása, másrészt pedig a király koronázási esküjének letételére, végül Mária királyné megkoronázása végett. A december 6-án véget ért országgyűlésen a rendek beleegyezésüket adták Mária koronázásához. Ennek megtörténte előtt Lajos királyt, aki 1521.

gratiosissimo comparare debeant et teneantur, causa in huiusmodi iudicium et iustitiam receperunt, coram Zwchaky.”)

²⁸ DF 257 779.

²⁹ Documente, XV/1. 259. o. (DF 246 595.)

³⁰ DL 29 414. „quod nobis in dieta seu congregatione generali universitatis dominorum et regni nobilium partium istarum Transsilvanensium pro festo Beati Gregorii pape in oppido Zekelwasarhel celebrata unacum eisdem dominis regni nobilibus constitutis et existentibus.”

³¹ Documente, XV/1. 260. o. (DF 246 593.)

³² Vö. *Neumann Tibor*: Bátori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493). *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 44. (2009) 83–127.; 86., 122. o.

³³ Bátori: június 3. (DF 257 777. A hátlapi 2. feljegyzés: „1522. f. III. p. ascens. Dom. in Prasmar universe quelibet cause certis et racionabilibus de causis prorogate sunt per iudicem ad quintumdecimum termini predicti; per Albertum litteratum.”) – Barlabási: június (Kronstadt 432. o.)

³⁴ Bátori: szeptember 30., október 1. (Kronstadt, 448–449. o.) – Barlabási: október (Kronstadt, 449. o.)

³⁵ 1522. október 10-én Várdai Ferenc erdélyi püspök várdai udvarbírójaként szerepel a püspök levelében. Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I. k. Szerk. *Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János*. Budapest, 1902. (A továbbiakban: ETE.) I. k. 70. o. = DF 271 104.

³⁶ DL 39 618. „hodie dominus noster gratiosissimus... bello non intererit, sed Budam ascendet factaque regia executurus erit.” Az oklevélben nincsen megnevezve sem Bátori, sem felesége, ezek megállapítására lásd: *C. Tóth Norbert*: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai, 1377–1541. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 44. (2009) 1–47. o. (A továbbiakban: *C. Tóth*: Ki kicsoda.) 29–31. o.

július 1-jén töltötte be a 15. életévét, december 10-én nagykorúvá nyilvánították, majd Székesfehérváron letette a koronázási esküt. Az országgyűlési megállapodás értelmében aznap Máriát is megkoronázták. A királyi pár lakodalmára 1522. január 13-án, Budán került sor, a királynét illető birtokok, azaz az óbudai és Csepel-szigeti, zólyomi, diósgyőri, munkácsi és huszti uradalmak, a bányavárosok és a máramarosi sóbányák átadása pedig február 2-án történt meg. Mindeközben a király másik országából is megérkeztek az urak, akik arra kérték Lajost, hogy lakodalma megtartása után azonnal jöjjön Csehországba és tegye le ott is az esküjét, ennek teljesítése esetén hathatós segítséget ígértek a török ellen. A velencei követ jelentései szerint a felek között az ügyben komoly vita alakult ki, de a király Mária királynéval karöltve nem engedett, és ragaszkodott csehországi utazásukhoz az országnagyok akarata ellenére. A követ úgy tudta, hogy a királyi pár február 16-án, szombaton készül elindulni. (Andrea dal Burgo császári követ 1522. január 30-i budai jelentésében már arról írt, hogy a király február 10-e körül elindul, és február 20-án vagy 21-én Znaimban találkozni szeretne Ferdinánd főherceggel.) A király elutazási szándékát jelzi az is, hogy február közepén Bátori Istvánt leendő csehországi útja tartamára helytartójává tette. Végül az uralkodópár február 26-án utazott el Budáról.³⁷

Jóllehet a király sürgette Szapolyai János elindulását,³⁸ de az erdélyi vajda március 10-én még Budáról értesítette Szeben városát arról, hogy a király Kajdacs Horvát György palotást küldte ügyeinek megtárgyalására középük (*ad partes illas*), ezért meghagyta nekik, hogy segítsék munkájában: azaz adjanak neki pénzt.³⁹ A levél kibocsátása már közvetlenül az indulás előtt történhetett, mivel következő ismert tartózkodási helyén, március idusán Lippáról adta ki általános rendeletét az erdélyi három nemzetnek. Mint írta, az Erdélyországot (*regnum istud Transsilvanense*) megtámadni kívánó ellenség olyan különleges és száma olyan nagy, hogy a három erdélyi nemzet számára országgyűlést kell hirdetnie.⁴⁰ Ezért meghagyja nekik, hogy választott követeiket március 30-ra küldjék Enyedre, ahol az Erdélyország közállapotát és helyzetét érintő dolgokról és szükségletekről fognak tárgyalni.⁴¹

Mint láttuk, Szapolyai János alig öt nap alatt Budáról ért Lippára, ehhez képest meglepő módon másfél hét múlva, március 26-án még mindig ott találjuk.⁴² Holott Barlabási Lénárd alvajda március 24-i, Héderfáról írt levelében arról értesítette Brassó városát,

³⁷ A bekezdésben leírtakra bővebben lásd: C. Tóth Norbert: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. *Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2012. 83–95. o. (A továbbiakban: C. Tóth: Királyi pár.) 83–86. o., valamint *Uő*: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. *Századok*, 146. (2012) 443–463. o.; 453–454. o.

³⁸ II. Lajos király 1522. március 24-i, Németbródból (ecsed) Bátori István nádor királyi helytartóhoz írt levelében örömeinek adott hangot, hogy a vajda elment tartományába, de jobban örült volna, ha azt hamarabb teszi (quod dominus vavvoda ad partes inferiores profectus est, multum nobis placet et multo fuisset melius, si dudum antea hoc fecisset). Helytartói oklt., 30. sz.

³⁹ DF 246 134.

⁴⁰ Bistritz, 204/753. (DF 247 705. Beszterce városához szóló példány: „vobis unam congregationem generalem indicere universasque tres nationes partium earundem Transsilvanarum interesse debere statuimus.”)

⁴¹ „de rebus et negotiis publicum statum et commodum regni Transsilvanensis concernentibus” Uo.

⁴² DF 233 614., „Ad relationem Georgii Basy provisoris etc.” (Adománylevél Báli Bardi István részére.)

hogy ura, Szapolyai János már megérkezett Erdélybe (*dominus noster gratiosissimus iam in hiis partibus Transsilvanis constitutus*) és gyűlést hirdetett Enyedre – amint azt már nekik is hírül adta –, egyúttal felszólította őket, ha bármi információjuk van a havasalföldi helyzetről, jelentsék neki.⁴³ A vajda természetesen nem öncélúan tartózkodott Lippán, hanem azért, hogy összegyűjtse familiárisait, illetve zsoldosokat/katonákat toborozzon. Ők egyrészt azok a katonák, akiknek felfogadására az országos kincstartók folyósították a pénzt, másrészt viszont ugyanezen körből kerülhettek ki azok, akik Szapolyai vajdai és székelyispáni tisztí bandériumát alkották (2×400 fő⁴⁴).

Szapolyai Jánosnak ugyanis még budai tartózkodása alatt, az országos kincstartók február 14-től kezdődően 1500 könnyűfegyverzetű lovas hét havi ellátására (sallarium) és zsoldjára (stipendium) 8745, illetve 21 000 forintot utaltak ki.⁴⁵ Felettébb kétséges ugyanakkor, hogy a pénzt már az az évi adóból kifizették volna számára, hiszen akkorra még nem folyt be a teljes összeg, talán ez lehetett a király levelében emlegetett késlekedésnek is az egyik oka. Mindenesetre valószínűbbnek tarthatjuk, hogy a korabeli gyakorlatnak megfelelően a vajda megelőlegezte a katonái számára fizetendő zsoldot. Az idézett – talán szeptember közepén összeállított – jegyzék szerint szeptember 14-től újabb negyedévre kapott a vajda pénzt (3750 és 9000 forint),⁴⁶ amire, mint majd látni fogjuk, a harcok folytatódása miatt szüksége is volt.

Mindenesetre március 26-án János vajda és kísérete indulásra készen állhatott, mivel március 28-án már Déváról írt Szeben városának. Levelében ismét Kajdacsi Horvát György palotás és királyi familiáris érdekében adott parancsot: támogassák Horvát György követtségét pénzzel, mivel annak meghíúsulása nemcsak a hazára (*patriam nostram*), hanem az egész kereszténységre (*totam Christianitatem*) káros hatással lenne.⁴⁷

A vajda Déváról a Maros völgyében Szászvároson, Gyulafehérváron keresztül ment Enyedre, ahol március 30-án⁴⁸ megnyitotta a három nemzet gyűlését, noha a városban csak április 2-án és 3-án⁴⁹ tudjuk jelenlétét dokumentálni. A határozatok – természetesen – nem maradtak fenn, ám nem kell feltétlenül sötétben tapogatóznunk, mivel a legfontosabbat rekonstruálhatjuk Szapolyai János április 21-i, valamint Szeben város május 14-i leveléből. Szapolyai Brassó városához írt levelében egyfelől ismertette velük a havasalföldi vajda követeinek beszámolóját, amely szerint a török hatalmas seregével már átkelt a Dunán, és megérkezett Havasalföldre, onnan Erdélybe szándékszik tovább vonulni, hogy azt is előzőnjelje, elnéptelentse és felprédálja.⁵⁰ Emiatt szükséges, hogy az ország

⁴³ Documente, XV/1. 260. o. (DF 246 593.)

⁴⁴ 1498. évi tv. 21. tc. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, I. 1000–1526. évi törvéncikkek. Ford. és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula – Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen, magyarázatokkal és utalásokkal ellátta Márkus Dezső. Budapest, 1899. (A továbbiakban CJH.) I. 606–607. o.

⁴⁵ Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 55–57. sorok.

⁴⁶ Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 58–59. sorok.

⁴⁷ DF 246 131.

⁴⁸ „nobis in dominica Letare in congregatione generali universitatis dominorum et regnicolarum partium regni Transsilvanarum, hic in oppido Enyed vocato constitutis et existentibus” DF 260 889.

⁴⁹ Április 2-án: Documente, XV/1. 260. o. (DF 246 132.), DF 247 706. és DF 246 799. (A keltéből csak a *feria* szó van meg, a többi tollban maradt.); 3-án: DF 260 889.

⁵⁰ Documente, XV/1. 261. o. (DF 246 428.) „certo intelleximus Thwrcos ... inimicos ingenti expeditione Danubium iam transmeasse et huc ad terram Transalpinam venisse, qui quidem hoc regnum Transsilvanum invadere et depopulare ac devastare niterentur.”

védelmére összegyűjtsek és felszereljék csapataikat.⁵¹ Másfelől ezen okból megparancsolta nekik: fegyvereiket tartsák készenlétben, hogy levele kézhezvétele után bármikor elindíthassák azokat.⁵²

További információkat szerezhetünk Szeben városnak Brassóhoz írt leveléből, amely pontosítja a vajda levelében leírtakat: a hét száz széknek Szapolyai parancsa értelmében pénzt kellett adnia 2000 zsoldos felfogadására.⁵³ Ezt a város azzal a feltétellel vállalta, hogy saját embereiket, akiket a vajda parancsára fogadnak fel, és akik arra kényszerültek, hogy Havasalföldre menjenek,⁵⁴ otthon maradhatnak és csak az ellenség esetleges betörésekor kötelesek hadba indulni.⁵⁵ Továbbá azért is döntöttek úgy, hogy fizetni fognak, mert hadaik fenntartására a vajda kilenc hónapig tartó hadjárata során így kevesebb pénzt költenek, mintha az összes száz a saját katonáit küldené.⁵⁶ (Brassó városa május 25-én osztotta szét az összeg városra, illetve a hozzátartozó falvakra eső részét.⁵⁷) Az előbbi levél kapcsán egy másik híradást is idéznünk kell. Május 19-i, Selmecebányáról írt levelében Frankfurti Bertalan többek között a következő érdekes értesülését közölte György körmebányai jegyzővel: „Vajdánk – azaz inkább az övék – miként egyesek mondják, keményen küzd a török ellen, ellenben mások viszont azt mondják, hogy az erdélyi városokkal tusakodik, akik szembehelyezkednek a jelenlegi adóval. Ezek a városok ugyanis egymással olyan egyezségeket kötöttek, hogy egyikük se helyezkedjen külön álláspontra, különben közös fellépéssel az összes többi város az e szerződést megszegőnek a végső pusztulására fog törni.”⁵⁸ Mindezek alapján elmondható, hogy az enyedi tartományi gyűlésen jelentek között egyfelől komoly viták zajlottak az adófizetés s ennek nyomán a zsoldosok kiállítására tárgyában. Másfelől – nyilván Szapolyai útmutatása szerint – úgy határoztak, hogy katonailag fognak beavatkozni a Havasalföldön zajló harcokba, és megkísérlik Radu visszaültetését a fejedelmi székbe.⁵⁹

Szapolyai János Enyedről a Nagy-Küküllő mentén Medgyes városába ment (április 8.), ahonnan levelet intézett Szeben városához, hogy ne akadályozzák tovább Pöstyéni László palotás tevékenységét, akit a király küldött – pénz nélkül ugyan – Erdélybe az ő seregének

⁵¹ „ad defensionem regni gentes congregaremus et insurgere faceremus” DF 246 428.

⁵² Uo.

⁵³ Documente, XV/1. 262. o. (A levél értelmezésében Neumann Tibor volt segítségemre.) „nos ad conductionem et subordinationem duorum milium armigerorum sive stipendiariorum iuxta requisitionem magnifici domini wayvode submiseramus.”

⁵⁴ „post illius summe nostre restitutionem, quam scilicet ipso domino wayvode causa conductionis prescriptorum duorum milium armigerorum prestare tenemur et polliciti sumus, gentes nostras, quas alias ad commissionem dicti domini wayvode e medio nostri, ex septem sedibus, levare et Transalpinas partes transmitti coacti fuissimus” Uo.

⁵⁵ „domi absque ulla fatigatione tenere possimus et valeamus, nisi, quod Deus avertat, hostes nostri ex improvise sese in hoc regnum Transsilvanie diverterent” Uo.

⁵⁶ „gentes nostre ad exercitus sui expeditionem ad tertiam usque angariam perdurantem, non minorem pecuniarum summam exposuissent, quam universi Saxones, ..., potius se domino wayvode in paratis daturi affirmarunt et assumpserunt” Uo.

⁵⁷ Kronstadt, 420. o.

⁵⁸ ETE I. k. 57. o. (DF 249 874., a levélrészlet értelmezésében Neumann Tibor volt segítségemre.) „Vaivoda noster, vel suus potius, ut alii referunt, graviter Turce contrasistit, ut alii, Transilvanis, qui se dice presenti opponunt sub pacto, quo nulla civitatum Transilvanarum ab eis sentiat, alioquin communi sententia cuncte relique in ultimum excidium frangentis tale fedus machinaturas constanter asseruerunt.”

⁵⁹ Vö. *Palade*: Radu, 17. o.; *Stoicescu*: Radu, 39–40. o.

ellátását megszervezendő.⁶⁰ Pár napos, esetleg egyhetes ott tartózkodás után Mikeszása és Nagyselyk érintésével juthatott el Nagyszebenbe. Talán nem tévedünk nagyot, ha megérkezését az április 21-ét megelőző napra vagy napokra tesszük, mert – mint idéztük – e napon a vajda már innen írta levelét Brassó városához.⁶¹ A levél nyomán a város április 24-i dátummal új fejezetet nyitott számadáskönyvében: ebből többek között megtudhatjuk, hogy a vajda „április 24-e körül megérkezett a Barcaságba válogatott seregével”.⁶² Miközben Szapolyai Szebenben időzött, április 25-én Radu és kísérete, illetve anyósa – vagy ahogyan forrásaink emlegetik: Dyspina/Despina⁶³ – megérkezett kényszerű tartózkodásuk helyére, Brassó városába. Bevonulásuk „öröme” a város tíz kardot és ugyanennyi páncélzatot ajándékozott Havasalföld elűzött uralkodójának. Másnap, április 26-án Brassó követe útján minderről az erdélyi vajdát is értesítette.⁶⁴

Szapolyai körülbelül kétheti nagyszebeni tartózkodás után indult tovább, s egy rövid szentágotai (május 13.)⁶⁵ időzés után, Fogaras és Szentpéter helységeken keresztül – a jelek szerint Brassó városát nem érintve – a hónap végén érkezhetett meg seregével Prázsmárra (június 1-jén már ott volt),⁶⁶ ahol letáborozott,⁶⁷ hogy bevárja a hozzá igyekvő katonákat.⁶⁸ (*Lásd az 1. térképet!*)

Radu vajda elűzése után Mehmed silistrai bég továbbra is Havasalföldön maradt, s hadmozdulataival Erdély déli határait fenyegette. Vajdaságbeli berendezkedése korántsem volt véletlen, mivel a török seregek – szokásos taktikájuk szerint – ezzel egyidőben Horvátországban is támadásba lendültek: május végén elfoglalták Knint és Scardonát,⁶⁹ Klisszát és Jajcát pedig ostrom alatt tartották.⁷⁰ Mindeközben Szapolyai János és Radu

⁶⁰ DF 246 130. „pro ordinatione victualium ad hoc regnum Transsilvanense immiserit.”

⁶¹ Documente, XV/1. 261. o. (DF 246 428.)

⁶² Kronstadt, 440. o. „circa festum Beati Georgii martyris in hanc terram Barcza cum gente sua electa venisset.”

⁶³ Vö. Documente, XV/1. 268. o. (DF 246 597.), Kronstadt, 507. o. A kétértelmű név onnan ered, hogy Basarab fejedelem felesége, Brankovics Ilona – anyja Jakcs Ilona – az utolsó szerb despota, János leánya (= *despina*) volt. Vö. *Margalits Ede*: Szerb történelmi repertorium. Budapest, 1918. I. k. 469. o.

⁶⁴ Kronstadt, 424., 421. o. (kardok és páncélzat), *Palade*: Radu, 17. o.

⁶⁵ DF 255 111. (Bevallás előtte.)

⁶⁶ DF 255 180. A vajda Zsuki Lepsényi István perét, „qui nobiscum adpresens in exercitu pro defensione regni existit”, elhalasztja „usque finalem condensationem sive expirationem presentis exercitus”.

⁶⁷ Egy bodolai kirándulást (Kronstadt, 435. o.) leszámítva június 20-ig (DF 247 712.) mutatható ki a településen. Június 18-án több pert is elhalasztottak a hadjárat befejezése utánra: Documente XV/1. 262., reg. (DF 246 660. A vajda Bodolai Béli Pál és Brassó város közötti pert „ad octavum diem post condensationem et exitum presentis exercitus nostrí in regno Transalpinarum existens” halasztja.) – Vö. még DF 257 777. (Hátlapi 3. feljegyzés: „1522. in Prasmar, in profesto sacratissimi Corporis Christi [=június 18.] causa intrascripta certis de causis per dominum wayvodam prorogata est ad octavum die dei condensationis sive exitus presenti expeditionis de partibus Transalpinis fiende, magister Ambrosius de Zwchak.”)

⁶⁸ Június 20-án az erdélyi püspök familiárisai kaptak terményt Brassótól (Kronstadt, 436. o.); július 1-jén pedig székelyek panaszára intézkedett. Székely Oklevéltár. I–VII. k. Szerk. *Szabó Károly* – *Szádeczky Lajos*. Kolozsvár, 1872–1898. (A továbbiakban: Székely Oklt.) III. k. 215. o. = DF 278 715.

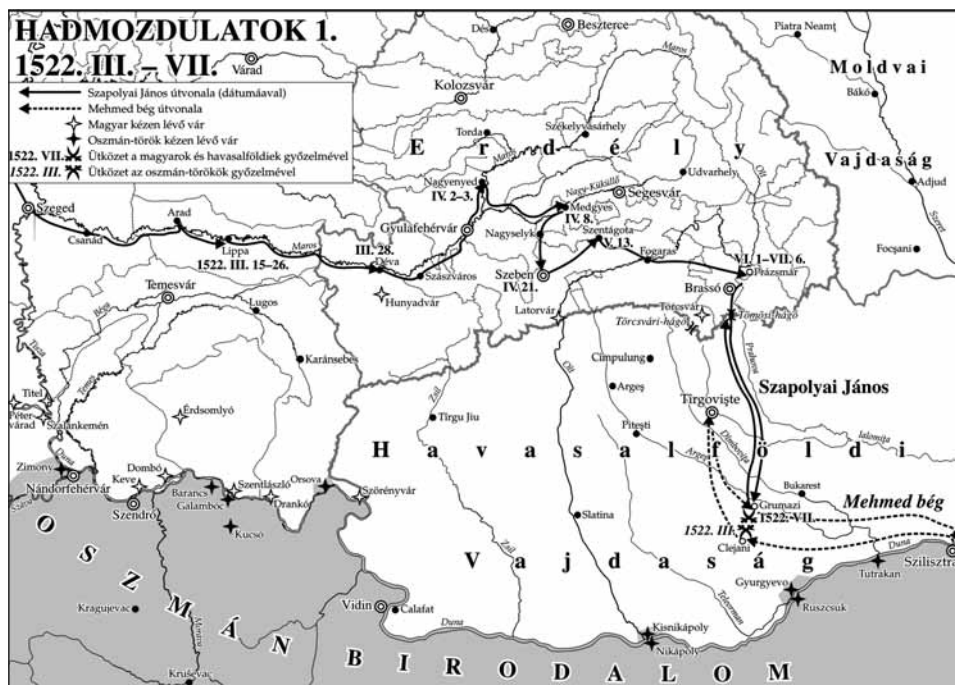
⁶⁹ *Bánlaky (Breit) József*: A magyar nemzet hadtörténelme. Budapest, 1929–1942. (Arcanum Digitéka CD-ROM, 2001.); A horvát véghegyek oklevéltára I. 1490–1527. Szerk. *Thallóczy Lajos* – *Hodinka Antal*. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára I. MHHD 31.) Budapest, 1903. (A továbbiakban: Horvát véghegyek.) 40–44., 138., 151. o. Vö. még *E. Kovács Péter*: Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526). *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 25–44. o.; 27–28. o.

⁷⁰ Helytartói oklt., 85. sz.

Brassó mellett, Prázsmáron tanácskozhatták meg Havasalföld visszafoglalásának haditervét, ennek részeként folyamatosan felderítőket küldtek Havasalföldre.⁷¹ Természetesen nem hiányozhattak a portyák sem, melynek beszédes jeleként a határ túloldalán fekvő Rucăr-nál elfogott törökök fejét Prázsmáron tették közszemlére.⁷²

Az első hadjárat (július 7–18.)⁷³

A prázsmári táborban történt felkészülés után az első havasalföldi támadás két lépésben ment végbe: az első sereg, amely a Brassó és környékére menekült bojárokból és katonáiból, továbbá magyarokból állt,⁷⁴ Radu vajda vezetésével június 20. táján nyomult be a Tömösi-hágón⁷⁵ át Havasalföldre. Az áttörés sikeres volt, mert június 22-én a hadtáp – azaz Brassó városa – már Havasalföldre küldte a fehér kenyeret.⁷⁶ A második sereget, közel két héttel később követte Radu csapatait: Szapolyai János június 20-án, július 1-jén,

⁷¹ Kronstadt, 434–435. o.

⁷² Kronstadt, 435. o.

⁷³ Mivel mind a román (lásd az 1. jegyzetben felsorolt munkákat), mind a magyar (vö. Magyarország történeti kronológiája I. k. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. *Benda Kálmán*, a vonatkozó rész *Teke Zsuzsa* és *Szakály Ferenc* munkája. Budapest, 1981. 343. o.) szakirodalom a két különböző időpontban lezajlott hadjáratok csatáit, illetve azok sorrendjét összekeverte, így a hadjáratok rekonstruálásánál elsősorban Szapolyai János vajda eddig figyelmen kívül hagyott itineráriumát tartottam vezérfonalnak.

⁷⁴ *Palade*: Radu, 19. o.

⁷⁵ Az áttörés helyszínére lásd: Kronstadt, 454. o. „Item pro piscatione in Twmes, ubi dominus way voda partes praefatas exivisset.”

⁷⁶ Kronstadt, 437. o.

sőt még 6-án is Prázmáron tartózkodott.⁷⁷ Közben a szász gyalogoskatonák június 25-én megkapták kenyérfejadagjukat.⁷⁸ Július 6-án Radu vajdának küldtek puskaport Havasalföldre.⁷⁹ Az utókor szemében esetlegesen késlekedésnek tűnő várakozásnak az egyik oka az volt, hogy a szászok június 24-re Nagyszebenbe gyűlést hirdettek.⁸⁰ A későbbi indulás másik oka pedig hadászati lehetett: Szapolyai nem kívánta védtelenül hagyni a reá bízott tartományt, s megvárta, hogy az első seregtestnek sikerül-e tartósabban megvetnie a lábát a hegyeken túl.

Mindeközben Radu folytatta előrenyomulását, leereszkedve a Kárpátokból összefogatta a török által állított offiálisokat és kivégeztette őket, majd – az ismeretlen helyen fekvő – Platánál megverte az egyik török sereget.⁸¹ A havasalföldi vajda sikeres előrenyomulását látva Szapolyai János szintén megkezdte a benyomulást a Vajdaságba, és nagyobb ellenállás nélkül haladva utolérte a Radu vezette csapatokat, majd időlegesen egyesítették seregeiket, hogy közös erővel vegyék fel a küzdelmet a török ellen. Mehmed bég szintén összevonta csapatait, majd az Argeş és a Teleorman folyók közötti síkterepen fekvő Grumazi nevű helységről foglalt állást. (Az ütközet helyszíne alapján – mivel Grumazi Havasalföld központjától, Tirgovişte-től délre félúton fekszik a város és Duna között – szinte biztosak lehetünk benne, hogy a két sereg támadása jól előkészített volt, s a béget a meglepetés erejével érthette. Ennek következményeként Mehmed alapvetően védelemre rendezkedett be, jóllehet sikertelenül.) A seregek találkozására július közepén kerülhetett sor, s noha az ütközet biztosan nem reggeltől-estig zajlott,⁸² mindenesetre győzelemmel végződött. Mehmed maradék katonáival Radu seregének üldözése közepette átmenekült a Duna török oldalára, és minden bizonnyal visszatért székhelyére, Silistrába. Szapolyai és Radu közös hadjárata tehát elérte célját, azaz Radu visszaültetését a fejedelmi székebe, ám a régi-új vajdának nem sok ideje maradt az ünneplésre, mivel míg ő délen harcolt, az ország északi részén, az Argeş folyó forrása környékén parasztfelkelés tört ki. A parasztok egy Dragoslaw nevű disznópásztor személyében új vajdát is választottak maguknak. Felkelésük azonban hamar véget ért, Radu ugyanis Poenari váránál szétverte a parasztsereget.⁸³

A győztes ütközet után Szapolyai nem vett részt a bég üldözésében, hanem hazafelé vette az irányt: július 29-én már Szentpéteren tartózkodott.⁸⁴ A hadjárat hivatalosan azonban már július 18-án véget ért.⁸⁵ Brassó városa pedig július 27-én már a darabontok

⁷⁷ Kronstadt, 436. o.; Székely Oktl. III. k. 215. o.; Kronstadt, 438. o.

⁷⁸ Kronstadt, 437. o.

⁷⁹ Kronstadt, 439. o.

⁸⁰ Kronstadt, 437. o. „dominis iudici et magistro Valentino expensas ad Cibinium ad congregationem omnium Saxonum pro die nativitatis Beatis Iohannis Baptiste – flor. 8. asp. 18.”

⁸¹ *Palade*: Radu, 19. o.

⁸² *Palade*: Radu, 19. o.; *Istoriile domnilor*, 39. o.

⁸³ *Palade*: Radu, 20. o. Az adatot *Demény Lajos*nak a *Documente privind istoria României* Veacul XVII. B. Țara Românească vol. VIII. (1576–1580.) București, 1996. A kötet ismertetése: *Klió*, 6. (1997) 67–69. o.

⁸⁴ Brassói Nemzeti Levéltár, Brassó város lt., Stenner-gyűjt. 599. sz. Regesztája: *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul 1369–1803. Inventar arhivistic* 13. *Întocmit de: Ștefan Suciu – Gernot Nussbächer – Monica Cincu*. București, 1986. 348. sz. Az oklevél a MOL Adatbázisába nem került be, ismeretét W. Kovács Andrásnak köszönöm.

⁸⁵ Minderről az egyes vajdai oklevelek hátlapjára a vajdai ítélmester által írt perfeljegyzések tanúskodnak: DF 246 660. (Hátlapi feljegyzés: „1522. octavo die exitus belli de Transalpino causa intrascripta prorogata est per dominum vayvodam certis rationibus ad tertium diem festi Beati Iacobi

kapitányainak adott élelemre pénzt.⁸⁶ Szapolyai János győzelmének híre a hadjárat súlyának megfelelően gyorsan eljutott Budára,⁸⁷ illetve Prágába is.⁸⁸ A királyi pár minden bizonnyal örömmel vette tudomásul, hogy távollétükben sem omlott össze az ország védelme és a rossz hírek után⁸⁹ immáron újabb frontszakaszról érkeztek hozzájuk biztató jelentések. Június folyamán ugyanis Pétervárad mellett győzelmet arattak Bátor István nádor, főkapitány katonái egy török csapat felett,⁹⁰ sőt, időközben sikerült Klissza⁹¹ és Jajca⁹² felmentése.

Újra Erdélyben

Szapolyai János visszatérése után ezúttal nem Prázsmáron, hanem annak közelében, Szentpéter faluban rendezte be főhadiszállását, s a következő két és fél hónapot gyakorlatilag ott töltötte.⁹³ Felmerül a kérdés, hogy mi okból maradt a vajda továbbra is a hátramentén, hiszen éppenséggel visszatérhetett volna Erdély szívébe is. Válaszunkat csak a későbbi események tükrében tudjuk megfogalmazni: Mehmed bég természetesen nem nyugodott bele vereségébe, s rendezve, majd feltöltve seregét, augusztus elején Silistra felől ismét betört Havasalföldre. Az ellene vonuló Radut először Ghergiánál, majd Bukarestnél verte meg, végül pedig az Olt folyóig hátráló és maradék katonáit összegyűjtő vajdát Slatinánál győzte le, aki szerencsésen elmenekülve a csatából, ismét Erdélyben keresett menedéket.⁹⁴ Augusztus 15-én már tudták Brassóban, hogy elűzték őt Havasalföldről, a rémisztő hír hatására ismét összehívták a szász provinciát tanácskozásra.⁹⁵

apostoli [=július 27.] proxime venture; magister Nicolaus litteratus.”) és DF 257 777. (Hátlapi 4. feljegyzés: „1522. in Prasmar octavo die exitus belli de Transalpino causa partium intrascripta prorogata est per dominum wayvodam ad tertium diem festi Beati Iacobi apostoli proxime venturi [=július 27.] certis rationibus.”)

⁸⁶ Kronstadt, 440. o.

⁸⁷ Helytartói oklt., 123. sz. (Szatmári György esztergomi érsek levele Esztergomból.)

⁸⁸ A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I. Ismerteti *Óváry Lipót*. Budapest, 1890. (A továbbiakban: *Óváry*.) 267/1165. sz.

⁸⁹ Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. Írta: *Thallóczy Lajos*. Az oklevéltárat szerkesztette: *Horváth Sándor*. (Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4. MHD 40.) Budapest, 1915. (A továbbiakban: Jajcza.) ccxxxi–ccxxxiii.: elesett Orsova és Knin; illetve április 5-én Scardona városa adta fel magát. (Horvát véghelyek, 138., 143., 149–152. o.)

⁹⁰ *Óváry*, 266/1164. sz.

⁹¹ Helytartói oklt., 85. sz., vö. 195. sz. A Klissza vár körül folyó harcokra lásd még *Nemes Gábor*: VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataihoz. In: *Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter*. (Collectanea Vaticana Hungariae classis I, vol. 8.) Budapest–Róma, 2012. 51–69. o.; 57–58. o.

⁹² Jajcza, ccxxxii.

⁹³ Augusztus 17. (DL 47469. „manu propria”), augusztus 25. (DF 247 714. „Commissio propria domini comitis et wayvode etc.”), szeptember (Kronstadt, 446., 448. o.), október 5. (Kronstadt, 450. o.), október 14. (DF 257 781.)

⁹⁴ *Palade*: Radu, 20. o.

⁹⁵ *Stoicescu*: Radu, 43. o., vö. Kronstadt, 442. o. („expulso iam domino Radul waywoda de regno suo Transalpino.”) Szeptember közepén már Esztergomban (Budán) is tudták elűzését. (Helytartói oklt., 123. sz.)

Minderről Szapolyai szintén idejekorán értesülhetett, hiszen a felderítők és a követek folyamatosan jártak Havasalföldre, illetve onnan Erdélybe.⁹⁶ A vajda tehát elengedvén seregének az erdélyi nemesség által alkotott részét, a többivel, akiket az országos adóból fogadott fel, továbbra is az események közelében táborozott, készen arra, hogy bármikor gyorsan beavatkozhasson a szomszédos Vajdaságban. Minderre két közvetett adattal rendelkezünk: az egyik az országos kincstartók már idézett számadása, mely szerint összesen tíz hónapra folyósították a pénzeket Szapolyainak.⁹⁷ A másik Szeben város Brassóhoz szóló, már szintén idézett levelében található, melynek alapján ugyancsak azt gondolhatjuk, hogy az erdélyi vajda, országos főkapitány eleve hosszabb időre, kilenc hónapra tervezte a hadkészültséget.⁹⁸ De ha már arra kényszerültek, hogy helyben maradjanak, s végső soron idejükből is kitélt, a vajda helyettesei, somlyói Bátori István és Barlabási Lénárd, továbbá ítélmestere, Barscai Pál jelenlétében ítélszéklet tartott a tartomány lakosainak, akik kihasználva ott tartózkodását, hozzáfordultak ügyes-bajos dolgaikkal és pereikkel.⁹⁹

E kényszerű, határmenti táborozás korántsem volt azonban olcsó dolog, hiszen az eredetileg hét hónapra felfogadott katonákat Szapolyainak továbbra is fegyverben kellett tartania.¹⁰⁰ Amint az ismert, az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlésen új rendszert hoztak létre a végek védelmére. Ez röviden annyit jelentett, hogy egyrészt a királyi kincstartó mellé négy „országos” kincstartót is választottak, akik feladatává tették az összesen 1 forintnyi adót beszedését, s akiknek minden forintból 75 dénárt a katonák zsoldjára és ellátására kellett fordítaniuk, a maradék 25 dénárt pedig át kellett adniuk a királyi kincstartónak. Ezzel párhuzamosan megváltoztatták a hadszervezetet: megszüntették a banderális katonaaállítás rendszert, s csak a tiszt (nádori és vajdai), valamint a főpapi bandériumokat tartották meg. Továbbá két főkapitányt neveztek ki a nádor és az erdélyi vajda személyében.

⁹⁶ Kronstadt, 443. o.

⁹⁷ Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 55–59. sorok.

⁹⁸ Documente, XV/1. 262. o.

⁹⁹ Augusztus 1. DF 257 779. (Hátlapi 1. feljegyzés: „1522. f. VI. p. Jacobi [=augusztus 1.] pro A agilis Michael Domokos cum nostris, pro I Lucas Felthothy similiter cum nostris causa intrascripta partium certis et rationabilibus ex causis per dominum wayvodam in possessione regia Zenpether ad generalem congregationem regni nobilium harum partium Transsilvanarum promitus [!] celebrandum prorogata; - Z-”), augusztus 11. DF 244 282-3. „Lecta.” (Perhalasztás, majd 1522. október 6-án tovább halasztották „ratione presentis expeditionis ad partes Transalpinas ... ad tricesimum secundum diem descensionis eiusdem expeditionis.”) Végül december 14-én vízkereszt 8. napjára halasztották a pert, augusztus 18. DL 74 412. A római szent birodalmi gróf Teleki család oklevéltára, II. Szerk. *Barabás Samu*. Budapest, 1895. 390. o. „De commissione domini comitis et wayvode.”

Parancsa Torda megyéhez Somkerek-i Erdélyi Gergely érdekében, augusztus 25. DF 247 714. „Commissio propria domini comitis et wayvode etc.” Parancsa *Sytrako* Ferenc volt radnai, most rettegi lakoshoz tartozásai ügyében, szeptember 27. DF 246 596. (levele Brassóhoz, amely szerint a maga nevében Benkner Jánost küldi hozzájuk, mihamarabb válaszoljanak neki), október 11. DF 255 113. „Lecta.” (Másolata: DL 27 264., a vajda előtt Gesztrágyi Ábrahám – 1499-ben kolozsi szolgabíró, *W. Kovács András*: Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája. Kolozsvár, 2010. [Erdélyi tudományos füzetek 263.] [A továbbiakban: *W. Kovács*: Erdélyi vármegyék.] 112. o. – a Kolozs megyei Bóc birtokon lévő részét eladta Csúcsi Tomori Istvánnak.), DF 255 114. „Lecta.” (Előtte Sándorházi György 1491–1492, 1497-ben és 1510-ben kolozsi ispán, *W. Kovács*: Erdélyi vármegyék, 77–78. o.) és Somai György a Kolozs megyei Bóc birtokon lévő részüket eladták Csúcsi Tomori Istvánnak.) és végül október 14. DF 25 7781. (Levele Brassó városához a köztük és Bodolai Béldi Pál között folyó pereskedés ügyében „interim quo dum nos Deo duce optimo de presenti expeditione nostra ad partes Transalpinas fienda redibimus, ... ac tandem vigesimo die ipsius reditus nostri felicit de bello nostro presenti predicto” fog ítéletet hozni.)

¹⁰⁰ Vö. Helytartói oklt., Függelék, III. sz. 56–59. sorok.

Az elfogadott rendelkezések alapján a zászlósurak elvesztették jogukat a birtokaikon beszedett adó bizonyos részének saját hatáskörükben történő felhasználására. Ha katonaszkodni kívántak, az országos kincstartókon keresztül kapták meg a pénzt.¹⁰¹ A rendszer a fennmaradt elszámolások tükrében a jelek szerint jól működött, s maga Szapolyai már budai tartózkodása idején is vett át pénzt Ráskai Gáspár és Verbőci István kincstartóktól.¹⁰² Az udvarból történt távozása után pedig az országos kincstartók a vajda familiárisai által továbbították hozzá a különféle nagyságú összegeket. A tranzakciók gördülékenységét nagyban elősegíthette, hogy a négyből¹⁰³ az egyik kincstartó Szapolyai János familiárisa és pápai várnagya, Essegvári Ferenc volt.¹⁰⁴ A pénzküldés adminisztrációja a jelek szerint a vajda szepesi kapitányára,¹⁰⁵ Derencsényi Miklósrá hárult, aki familiárisai útján jutatta el a forintokat Szapolyai Jánoshoz. Így szeptember végén Pápóci Miklóst és Kükemezei Andrást 2500 forinttal,¹⁰⁶ decemberben pedig csak Pápócit küldte 2736 forinttal.¹⁰⁷ Az eddig említett összegek minden forintját azonban bizonyíthatóan Erdélyen (és természetesen Szlavónián) kívül szedték be.¹⁰⁸

Kérdés akkor, hogyan történt Szapolyai tartományában az adószedés. Az 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlésen hozott törvény 27. törvénycikkelye szerint ugyanis elvileg mind Szlavóniában, mind Erdélyben ugyanúgy kellett adózni, mint a szorosan vett Királyság területén.¹⁰⁹ Az adószedés módja kapcsán felmerülő kérdés természetesen nemcsak pénzügyigazgatási, hanem hadkiállítási szempontból is fontos probléma. Egy biztosnak látszik: az idézett cikkely ellenére egyetlen adatunk sincsen arra, hogy az erdélyi megyék nemessége számára megváltozott volna a katonaállítási gyakorlat. Úgy tűnik, az erdélyi nemeseknek megmaradt az „általános hadkötelezettség”, és ők továbbra is vérükkel adóztak, hasonlóképpen, mint a székelyek. A harmadik katonaállításra kötelezett „nemzet” a szászok voltak.

Itt azonban rövid időre meg kell szakítani elbeszélésünket és vissza kell térnünk két, tanulmányunkban már többször idézett levélhez. Mindkettőnek vannak ugyanis az adószedés szempontjából problémás részei, s ráadásul keletkezésüket alig pár nap választja el egymástól. A dátuma alapján későbbi, ám a közölt értesüléseit tekintve minden bizonnyal korábbi információkat tartalmazó levelet érdemes először felidézni: Frankfurti Bernát május 19-i levele szerint az erdélyi városok az adó ügyében valamiféle véd- és dacszöveget kötöttek egymással.¹¹⁰ A másikat május 14-én írta Szeben város tanácsa. Ebből egyfajta kompromisszum képe körvonalazódik az adófizetés és katona kiállítás ügyében:

¹⁰¹ *Kubinyi András*: A Szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. 121–150. o. (A kötet a továbbiakban: *Kubinyi* 2007.; a tanulmány a továbbiakban: *Kubinyi*: Szávaszentdemeter.) 129. o.

¹⁰² Vö. Helytartói oklt., 11. sz.

¹⁰³ Essegvári Ferenc, Kanizsai László, Ráskai Gáspár, Verbőci István.

¹⁰⁴ Helytartói oklt., 88., 104. sz.; pápai várnagy: 1517. február 14. (DL 68 500.) – 1526. VIII. 5. (DL 102 709.)

¹⁰⁵ 1521. október 5. (DF 271 687.)

¹⁰⁶ DF 269 749. Pápóci 1526-ban Derencsényi tornai alvárnagya volt. (DL 47 656.)

¹⁰⁷ DF 269 753.

¹⁰⁸ Helytartói oklt., Függelék, III–VII. sz.

¹⁰⁹ CJH I. 798–799. o.

¹¹⁰ ETE I. k. 57. o. (DF 249 874.)

Szebennek sikerült megegyeznie Szapolyaival, hogy nem pénzt fizet, hanem zsoldosokat fogad fel.¹¹¹ Ennek megfelelően forrásaink alapján azt mondhatjuk, hogy az erdélyi szász városok kétféle módon tudták le kötelességüket: egyrészt készpénzt küldtek a vajdának, amint azt tette Brassó, amely 1948 forintot a folyó, míg 1200 és 544 forintot az előző évi adó fejében,¹¹² Segesvár városa, amely 2000 forintnak megfelelő összeget,¹¹³ vagy Beszterce, amely 450, majd 320 forintot adott.¹¹⁴ Másrészt ők maguk fogadták fel a zsoldosokat és küldték a vajda seregébe, mint például Brassó¹¹⁵ és – levelük értelmében – Szeben városa. Összefoglalóan elmondható, hogy a két levélben leírt zavarba ejtő információk ellenére az oklevelek tanúsága szerint az adófizetés körül kialakult problémákat a feleknek sikerült orvosolnia, Erdély védelmét pénzügyi gondok nem hátráltatták.

Visszatérve immáron az augusztus közepi eseményekhez, azt kell látnunk, hogy Radu vajda Havasalföldről történt elűzése után újraindult a háborús gépezet. Összehívták a szász provincia képviselőit (augusztus 15.), a gyűlésre szeptember 11-én került sor Szebenben, ahol a hadiszerek elküldéséről is döntöttek.¹¹⁶ Közben felderítőket küldtek Havasalföldre (augusztus 20.).¹¹⁷ Végül egyre több „fontos” ember jelent meg a vajda szentpéteri táborában: Basi György (lippai és solymosi várnagy¹¹⁸), aki Moldvából jött a vajda követével, Pemflinger Márk szebeni királybíró, Bánfi Jakab, Bátori István és Barlabási Lénárd alvajdák, Tomori István (1523 elejétől alvajda¹¹⁹), Cibak Imre, Tomori Miklós fogarasi várnagy, Gerenyey György vajdai kapitány, továbbá a szebeni és medgyesi bírák.¹²⁰ A felsoroltak, illetve Radu és odamenekült kíséretének ellátása természetesen a szászokra, azonbelül is főképpen Brassó városára hárult.¹²¹

A második hadjárat (október 14. – november 14.)

A két főkapitány, Bátori István nádor, az Alsó Részek kapitánya és Szapolyai János erdélyi vajda szinte napra pontosan összehangolták hadmozdulataikat. Erre egyértelmű, szinte első kézből származó bizonyítékaink vannak. Szatmári György esztergomi érsek szeptember 15-én levelet küldött egyik vezető familiárisához, Szentannai (Liptó m.) Györgyhoz, amelyben parancsa közlése előtt különböző, a nádortól kapott híreket osztott meg vele: a törökök a szerémségi szőlőket készülnek leszüretelni; a zvorniki basa

¹¹¹ Documente, XV/1. 262. o.

¹¹² Kronstadt, 444., 446., 451. o.

¹¹³ „pro solutione stipendiarium et duorum milium florenorum domino waywode deputatorum” A segesvári számadáskönyvből idézi: *Nicolae Iorga: Studii și documente cu privire la istoria românilor. III. Fragmente de cronici și știri despre cronicari.* București, 1901. lxxv.; *Palade: Radu 21. o.* (szeptember 29. körül.) A segesvári számadástöredék teljes szövegű kiadását lásd: *Zsolt Simon: Die Schäßburger Rechnung von 1522. Zeitschrift für Siebenbürgischen Landeskunde*, 34. (2011) 2. sz. 167–185. o., a vonatkozó rész: 171. o.

¹¹⁴ Bistritz, 206/761. (DF 247 713., szeptember 24.) és 207/764. (DF 247 715., november 24.)

¹¹⁵ Kronstadt, 420., 437., 451. o.

¹¹⁶ Kronstadt, 442., 445. o.

¹¹⁷ Kronstadt, 443. o.

¹¹⁸ Documente, XV/1. 271. o. (DF 246 603.)

¹¹⁹ Kimutathatóan csak 1523. március 5-től. Documente, XV/1. 264. o., reg., március 12-i kelettel. DF 246 601.

¹²⁰ Kronstadt, 447–450. o.

¹²¹ *Palade: Radu, 21. o.,* vö. *Kronstadt, 443–452. o.*

hadseregével Horvátországra tört és azt pusztítja; a havasalföldi vajdát, akit nem régiben Szapolyai visszahelyezett, ismét elűzte a török, de vissza fogják helyezni a fejedelmi székebe.¹²² A fenti okok miatt a nádor azt kérte, hogy fegyvereseit küldje el az Alsó Rézsekre. S noha – írta Szatmári – az érsekség kevéske jövedelméből már addig is sokat költött, és familiárisait sem kívánja a végsőkig kimeríteni,¹²³ mégis semmi sem áll tőle távolabb, mint hogy az ország üdvét és védelmét elhanyagolja.¹²⁴ Megparancsolja tehát, hogy ott-hon lévő szervitoraival csatlakozzon azokhoz, akik jelenleg is a végeken szolgálnak.¹²⁵ Egyúttal meghagyta, hogy azonnal szerelkezzen fel, és lovaival meg fegyverzetével¹²⁶ szeptember 29-én jelenjen meg nála Esztergomban, ahol pénzt fog neki adni és az ország védelmére fogja küldeni.¹²⁷ Az érsek leveléből egyértelműen kiderül, hogy a főpapi bandérium – amint azt az 1522. augusztusi budai országgyűlésen hozott törvény 4. cikkelye

¹²² Helytartói okl., 123. sz. „waywoda etiam Transalpinus, quem temporibus superioribus dominus waywoda Transilvanensis ad partes Transalpinas importaverat, est de sede sua expulsus, qui iterum est in sedem eandem suam reponendus.”

¹²³ „Nos licet satis oneris et satis expensarum etiam hactenus habuerimus ratione proventuum nostrorum, quos ex hoc archiepiscopatu quam exiguis adhuc habuimus, et vos etiam nollemus defatigare.” Uo.

¹²⁴ „ut tamen in nobis nichil desit, quod ad salutem et defensionem huius regni videtur pertinere” Uo.

¹²⁵ „statuimus te quoque unacum nonnullis aliis servitoribus nostris nunc hic domi constitutis ad illos servitores nostros, qui impresentiarum in confiniis sunt huius regni, mittere” Uo.

¹²⁶ „cum omnibus tuis equis et apparatibus” Uo.

¹²⁷ „nos hic tibi pecunias dari faciemus et te ad defensionem, ut premisimus, regni huius recte missuri” Uo.

előírta¹²⁸ – ekkor már a déli végeken szolgált. Az is világos leveléből, hogy az érseknek pontos értesülései voltak az Erdélyben történekekről, vagyis a nádor tudott Szapolyainak a vajda visszahelyezésére indítandó akciójáról. Ennek fényében viszont nem meglepő, hogy – minden bizonnyal – előzetes levélváltásuk révén hangolták össze az ország déli határai mentén történő táborozásukat és állapotok meg a követendő taktikában is. Mindez nem jelent mást, minthogy a déli határvonal parancsnokai (a bánok, az Alsó Részek kapitánya és az erdélyi vajda) – természetesen¹²⁹ – igyekeztek egyeztetni harci cselekményeiket.

A nádor, királyi helytartó szeptember 20-ig mutatható ki Budán,¹³⁰ innen átkelve a Dunán, másnap már Gubacsról írt levelet a felvidéki városoknak, hogy küldjenek hozzá egy ágyúöntő mestert a szükséges személyzettel és 10 mázsa lőport jövő évi adójuk fejében.¹³¹ A nádor és kíséretének következő tartózkodási helye Kecskemét (szeptember 23–24.) volt, ahonnan talán a Szeged, Zenta útvonalon át érték el a Duna vonalát, s a nádor frissen megszerzett birtokán,¹³² Futak mezővárosban rendezkedtek be több mint egy hónapra (október 17. – november 25.). Bátori István itteni tartózkodásának idejéből királyi helytartói tisztségében kibocsátott oklevelei közül két adománylevél is fennmaradt. Az egyik kedvezményezettje Kányaföldi Kerecsen Pál szlavón vicebán (október 17.),¹³³ a másik oklevél pedig nem más, mint az előbb már idézett érseki levél címzettje, Szentannai György (október 27.) volt.¹³⁴ Mindez azt jelenti, hogy az esztergomi érsek csapata rendben megérkezett a déli végekre. A szlavón vicebán jelenléte pedig szintén a fentebb leírtakat erősíti: a különböző frontszakaszok parancsnokai között aktív híráramlást feltételezhetünk. Erre egyébként szükség is volt, mivel a török a harmadik fronton, Torquatus János dalmát–horvát–szlavón bán működési területén folyamatosan nyugtalanította csapatmozgásaival a határvidék védőit: szeptember elején a bán arról értesítette Ferdinánd főherceg főparancsnokát, Salm Miklós grófot, hogy egy elfogott töröktől úgy értesült, a városznai basa 12 ezer emberrel készül betörni.¹³⁵ A gróf pedig szeptember 11-i levelében jelentette az udvari tanácsnak, hogy az ellenség Knin és Skrad várak alatt táborozik és Krajnába szándékozik törni.¹³⁶ Két héttel később egy másik csapat Zelin várnál portyázott.¹³⁷ Meglepő módon ugyanekkor a hivatalban lévő szörényi bán, Kállai Vitéz János október 19-én még kállói otthonából kért mesterembereket (és egy tarackot) Kassa városától a szörényi

¹²⁸ *Holub József*: Az 1522-iki országgyűlés és törvénykezései. *Századok*, 52. (1918) 496–509. o.; 501. o., szövege: 508. o. Az 1518. évi bácsi országgyűlés 1. cikkelyének 5. §-a szerint akkor még csak a felét kellett leküldenie a főpapoknak.

¹²⁹ *Vö. C. Tóth*: *Legenda*, 455–456. o.

¹³⁰ *C. Tóth*: *Ki kicsoda*, 39. o.; *Helytartói oklt.*, 128. sz.

¹³¹ *Helytartói oklt.*, 129–130. sz.

¹³² *Documenta ad historiam familiae Bátorii de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Ad edendum praeparaverunt Richardus Horváth – Tiburtius Neumann – Norbertus C. Tóth*. Szerk. *C. Tóth Norbert*. (A nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai 67.) Nyíregyháza, 2011. 255. sz. (1521. szeptember 30-án kapta meg Cserög várral együtt az akkori hadjáratban kifizetett költségei fejében. A birtoklásuk csak a temesi ipsáni és az Alsó Részek kapitányi tisztsége viselésének idejére szólhatott, mivel két év múlva, október végén már visszaadta azt a Török fivéreknak. Valójában azonban nem ők kapták vissza, hanem Tomori Pál kezére került a vár és a mezőváros. (Uo. 267. sz.)

¹³³ *Helytartói oklt.*, 132. sz.

¹³⁴ *Helytartói oklt.*, 134. sz.

¹³⁵ *Horvát véghelyek*, 192. o., *vö. Jajca*, ccxxxiii.

¹³⁶ *Horvát véghelyek*, 198–199., 201–202. o.

¹³⁷ *Horvát véghelyek*, 204–205. o.

vár megerősítésére (két torony újjáépítésére és befedésére). Tette mindezt azért, mert – mint írta – hiába könyörgött Budán és máshol az uraknak, hogy nyújtsanak segítséget neki, semmilyen támogatást sem kapott és senki sem hallgatta meg könyörgését,¹³⁸ ezért határozta el, hogy hozzájuk fordul az ország és korona szükségében.¹³⁹ Levele és Bátori István helytartó, főkapitány november 3-i Vitézhez szóló parancsa¹⁴⁰ alapján elképzelhető, hogy a szörényi bán szeptember folyamán felment Budára, majd Kállón keresztül októberben tért vissza szolgálati helyére.

Az Alsó Részek kapitánya november végén, a harcokra alkalmas időszak lezárultával hagyta el a felfogadott zsoldosokkal egyetemben a frontszakaszt. Útja a Bodrog és Csongrád megyék határán fekvő Madarason (december 5.) át vezetett Budára (december 11.), ahol a következő négy hónapot töltötte.¹⁴¹

Visszatérve immáron az erdélyi vajda második hadjáratára, az előzővel szemben ennek időtartamáról bőven rendelkezünk információkkal, köszönhetően elsősorban Brassó város számadáskönyvének. Szapolyai János október 14-én még Szentpéterről írt levelet éppen Brassóhoz, a köztük és Bodolai Béli Pál között zajló ügyben. Ebben arról tájékoztatta őket, hogy amíg a jelenlegi havasalföldi hadjáratról szerencsésen visszaérkezik,¹⁴² addig tegyék meg a levelében leírtakat, majd a hadjárat befejezését követő 20. napon jelenjenek meg előtte.¹⁴³ A levél már az indulás előtti percekben keletkezhetett, mivel két nap múlva a vajda már a Töröcsvár alatti mezőről keltezte oklevelét, amelyben nyugtázta szervitora, Derencsényi Miklós részére az országos kincstartók által kiutalt pénz átvételét.¹⁴⁴

A két vajda az előző hadjáratallal ellentétben ezúttal együtt indította meg csapatait, s rögtön a Töröcsvári-hágón való átkelés után, Rucárnál ütközetre kényszerültek. A jelek szerint Mehmed bég is felkészült betörésükre és a szoros kijáratánál megpróbálta útjukat állni. Kísérlete sikertelen maradt. A győztesek az ütközet után úgy határoztak, hogy különváltan folytatják útjukat. Erre az lehet a magyarázat, hogy Mehmed bég talán a teljes haderejével állta útjukat, ám veresége ennek ellenére is súlyos lehetett, és így nem jelentett kockázatot a szövetséges sereg megosztása. Másrészt a két külön úton mozgó sereg az ellenség maradék erőit is jobban megosztotta. Mindenesetre Rucárt elhagyva Radu országa fővárosa, Tîrgoviște felé vezette seregét, és a várostól kb. 50 km-re, délkeletre fekvő Didrihnél vívta meg a döntő csatát Mehmed bég maradék seregével. Győzelme teljes volt, míg a török visszamenekült a Duna mögé, addig Radu újra elfoglalta székhelyét.¹⁴⁵

Mindeközben Szapolyai János erdélyi vajda, főkapitány erőltetett menetben folytatta útját toronyiránt dél felé, s Piteștin keresztül mintegy 210 km megtétele¹⁴⁶ után november

¹³⁸ Helytartói okl., 133. sz. „Supplicavimus Bude magnatibus ceterisque dominis inibi existentibus, ut curam haberent de ista ardua necessitate, inde nullum adiutorem habuimus, qui nos subveniret et audiret in nostris supplicationibus.”

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Helytartói okl., 135. sz.

¹⁴¹ C. Tóth: Ki kicsoda, 39–40. o.

¹⁴² DF 257 781. „de presenti expeditione nostra ad partes Transalpinas fienda redibimus.”

¹⁴³ „tandem vigesimo die ipsius reditus nostri felices de nostro presenti predicto coram nobis” Uo.

¹⁴⁴ DF 269 749. „Datum in campo Branmezeye.”

¹⁴⁵ *Palade*: Radu, 22. o.; *Istoriile domnilor*, 40. o. Megjegyzendő, hogy a szakirodalom a két sereg szétválását és csatáit másképp rekonstruálja, ennek legfőbb oka, hogy nem tudnak Szapolyai november 1-jei Kisnikápoly alatti tartózkodásáról. Lásd alább.

¹⁴⁶ A sereg a mai E574 és DN65A jelű utak nyomvonalát követhette.

1-jén már a Kisnikápoly alatti ostromtáborban adott ki oklevelet. Ebben a vajda bizonyította, hogy Szentpáli András¹⁴⁷ viszonzni kívánván Tomori István különböző szolgálatait, főleg egy bizonyos 25 aranyforintos összeg kölcsönzését, Istvánnak adományozta a Kolozs megyei Bóc birtokot. A levélből kiderült, hogy a pénz kölcsönzésére akkor került sor, amikor a Mehmed nikápolyi (!) szandzsákbég által országából elűzött Radu vajdának és bojárjainak Havasalföldre történő visszajuttatása céljából a jelenlegi, „Istennek hála sikeresen” lezajlott hadjárat indult, és Radunak szüksége volt pénzre. A 25 forintot ő, Szentpáli András adta oda neki a Tomori által nyújtott kölcsönből.¹⁴⁸

Kisnikápoly ostroma nem járt sikerrel, ami egy alapvetően könnyűfegyverzetű katonákból álló – noha rendelkezett lőfegyverekkel és kis kaliberű ágyukkal¹⁴⁹ – sereg esetében nem mondható szokatlannak. Valószínűleg Szapolyai is a meglepetés erejében bízott és menetből kísérelte meg elfoglalni a várat. A pár napos táborozás és a környék felpredálása után a már ismert úton indultak vissza, s Piteștinél nagyobb pihenőt tartva letáborozott a sereg. Ekkor érdekes esemény történt, amit évekkel később egy vizsgálat kapcsán a kolozsmonostori konvent kiküldötte, Farkas pap az alábbi módon beszélt el a konventbe történt visszaérkezés után: „a király erdélyi vajdasága idején, amikor seregével Havasalföldről hazatérőben volt¹⁵⁰ és Pitești mezővárosban tartózkodott, a székelyek megjelenésénél előtte kérték őt, hogy Nagy Sándor módjára járjon el,¹⁵¹ azaz szolgáitól vegye el a zsákmányt és egyenlőképpen ossza szét. Ezt hallván a vajda meghagyta alvajdájának, Somlyói Báthory Istvánnak, hogy a zsákmányt mindenkitől, az ő szolgáitól és másoktól is vegyék el és egyenlően osszák szét. Nagy Gergely azonban ennek ellenére húsz ökröt egy szekér zsákmánnyal együtt kihozott magával Havasalföldről.”¹⁵² A szerzetes az előtte való napokban több, a hadjáratban részt vett személyt is felkeresett ugyanebben az ügyben vallomásaik felvételére. Így kikérdezte farnasi Veres Márton¹⁵³ bikali Vitéz Tamást és Andrást, valamint sárdi Hacaki Andrást, akik mindannyian úgy emlékeztek, hogy annak idején a vajda becsületvesztés terhe alatt¹⁵⁴ hagyta meg a zsákmányolt javak egyenlő arányban történő szétosztását, de Nagy Gergely nem tett annak eleget.¹⁵⁵ E sokat emlegetett Nagy Gergelyről érdemes tudnunk, hogy Szapolyai egyik vezető familiárisa volt:

¹⁴⁷ Szentpáli András Szapolyai János egyik vezető familiárisa volt: részt vett az 1525. évi hatvani országgyűlésen, Mohács után két alkalommal pedig Doboka megye ispánja lett. W. Kovács: Erdélyi vármegyék, 144. o.

¹⁴⁸ DF 255 115. „ipse in hac presenti expeditione, quam nos penes magnificum dominum Radul wayvodam Transalpinum et suos bayarones nuper per serenissimum Mehmed zanchagum Nicapoliensem de partibus Transalpinis effugatos et expulsos, in introductione eorundem Radul wayvode et suorum bayaronum, favente Deo, agimus ad evitandas eiuscemodi necessitas suas.”

¹⁴⁹ Vö. Kronstadt, 461–464. o. Ez alapján a város 409 forintot 6 aspert (valójában 406 forintot és 5 aspert) költött a havasalföldi hadjáratra.

¹⁵⁰ A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II. (1289–1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta *Jakó Zsigmond*. Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 17.) (A továbbiakban: Kolozsmonostori jegyz.) II. 4268. sz. (A szövegrész fordításában eltértem a kiadástól, mivel abban nincsen hangsúlyozva, hogy az esemény a visszaút során történt.) „de Transalpina cum gentibus et viribus harum partium revenire habuisset.”

¹⁵¹ „in modum Alexandri Magni inter suas gentes ageret.” Uo.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ 1530–1533 között kolozsi ispán. W. Kovács: Erdélyi vármegyék, 154. o.

¹⁵⁴ Kolozsmonostori jegyz. II. 4267. sz. „sub amissione honoris et humanitatis.”

¹⁵⁵ Uo.

1522 és 1526 között kolozsi ispán, míg korábban, 1514-ben nándorfehérvári vicebán.¹⁵⁶ (Ugyanakkor meglepő, hogy nem derül ki semmi az ügy előzményéről, a fentebb idézeteken túl mindössze annyit tudunk, hogy a vizsgálat Lóránt Ferenc gyalui udvarbíró és várnagy panaszára indult.)

A zsákmány szétosztása után a sereg folytatta útját hazafelé, november 12-én haladtak át a Törösvári-hágón, majd 14-én érkeztek meg Brassóba.¹⁵⁷ A győztes hadvezér a téltre tekintettel itt rendezte be főhadiszállását, s egy rövid, hét napos törösvári tartózkodást (november 17–24.)¹⁵⁸ leszámítva jelenléte egészen 1523. január 30-ig mutatható ki a városban.¹⁵⁹ (A brassói számadáskönyv bejegyzései szerint a vajda konyháját a város látta el étellel visszaérkezése napjától elutazásáig, noha ezt kimutatni csak december 16-ig tudjuk.)¹⁶⁰ Közben ottani időzése alatt, december elején különböző hírek keltek szárnyra, s jutottak el egészen Gyulafehérvárig. Szentmihályi Tamás udvarbíró Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz írt december 4-i levelében számolt be a következőkről: bizonytalan hírek szerint a vajda lebetegedve fekszik Brassóban;¹⁶¹ másrésztől viszont azt is tudni vélik, hogy Szapolyai János Tordára akar menni, hogy gyűlést tartson.¹⁶² Ugyanakkor – írta Tamás – a vajda eddig még senkinek sem írt a gyűlés ügyében, s ha megtartják, nem tudja, részt kell-e rajta vennie,¹⁶³ ezért arra kérte urát, hogy tájékoztassa őt erről.¹⁶⁴

Adataink alapján a gyűlésből nem lett semmi, ám a vajda valóban tervezhette annak megtartását, jóllehet azt végül nem oda és nem akkorra hívta össze. Erről Szapolyai január 30-i, Szebenhez szóló leveléből értesülünk: a parancslevél szövege szerint mivel folyamatosan érkeznek hozzá az országot fenyegető veszélyről szóló hírek, ezért, hogy időben cselekedhessenek, tartománygyűlésre hívja őket.¹⁶⁵ Mindezek okán kéri és a király nevében meghagyja nekik, hogy küldjék el követeiket február 6-ra Medgyes városába, ahol

¹⁵⁶ W. Kovács: Erdélyi vármegyék, 98. o.

¹⁵⁷ Kronstadt, 473., 455. o.

¹⁵⁸ Kronstadt, 457. o. „Item Gallo, qui vexit post dominum waywodam ad castrum Therch panes, vinum et avenam.” – „Item eidem, quod abfuit octo diebus pro expensis.”

¹⁵⁹ November 14. (Kronstadt, 455. o.), november 24. (Bistritz, 207/764.=DF 247 715.), december 14. (Kronstadt, 460. o.), 1523. január 3. (DF 254 591.), január 11. (DF 269 753.), január 30. (DF 246 150-1., Bistritz, 209/772.=DF 247 722.)

¹⁶⁰ Kronstadt, 455–461. o.

¹⁶¹ DL 82 599. „Rumor est, incerto tamen auctore, quod dominus vayvoda debilitaretur in Brassovia.”

¹⁶² „ex alia tamen parte dicunt, quod hiis diebus vellet constitui in Thorda et quod illic celebraret aliquam congregationem.” Uo.

¹⁶³ „nemini tamen adhuc de eadem congregatione scripsit, si tamen celebrabitur, nescio, si debeam in eadem congregatione interesse.” Uo.

¹⁶⁴ A vonatkozó rész valódi értelme, mivel az ügy hátterét nem ismerjük, egyelőre meglehetősen homályos: „Ha ugyanis ott kell lennem, tudom, hogy valamennyi nemes és általuk atyafiaik és barátaiak, továbbá a vagyonosabb nemesek közül sokan szüntelenül közben fognak járni nálam tartozásaik végett, miként máskor is tették, nem tudom, hogyan fogok kéréseiknek ellenállni; mindazonáltal, ha nagyságod úgy látja jónak, kész vagyok elmenni rá.” (Si enim interesse debebo, scio quod omnes nobiles et per se ipsos ac fratres et amicos, necnon medio etiam omnium potiorum nobilium pro ulteriori dilatione debitorum suorum apud me se interponare non cessabunt, prout et alias quoque fecerint, quorum petitionibus nescio, qualiter resistendum mihi sit, nichilominus, si dominationi vestre g/ratiosissime/ ita videbitur, paratus sum ego interesse. Uo.) Nem tudjuk, hogy milyen adósságokról, tartozásokról van szó, amelyek ügyében a tisztartót zaklatták a nemesek.

¹⁶⁵ DF 246 150. „ad celebrationem unius diete generalis omnes conveniretis.”

ő is személyesen jelen lesz a teendők megtanácskozásán.¹⁶⁶ A tartománygyűlést rendben megnyitották, s azon maga Szapolyai is megjelent.¹⁶⁷ A dieta határozatai közül mindössze egyet ismerünk, e szerint a tartomány és Radu megvédése céljára adót vetettek ki: a százsok közösségére 1500 forintot.¹⁶⁸ Szapolyai János innen a Nagyenyed–Torda útvonalon keresztül Kolozsvárra (február 19.¹⁶⁹) ment. (Lásd a 2. térképet!)

A következő biztos adatunk tartózkodási helyére majdnem két hónappal későbbi: április 6-án Olmütz-ben találjuk, ahol a királyi tanács előtt sikertelenül próbált lemondani a királyi főkapitányságáról.¹⁷⁰ A két város között követett útvonala felől csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Elképzelhető, hogy megjelent február 24-én, a Budán rövid időre összeült (ország)gyűlésen, ami határozatai¹⁷¹ meghozatala után, mivel a király nem érkezett vissza Csehországból, feloszlott. Helyesebben szólva a jelenlévők nagy része átment a nádor Zsófia mazóviai hercegnővel tartott lakodalmára.¹⁷² A vajda részvétele már csak azért is feltételezhető, mivel a nádor még január elején meghívta a Brassóban tartózkodó urakat lakodalmára.¹⁷³ Szapolyai János Olmützből hazafelé vehette útját és legközelebb Budán, május 5-én találkozunk vele – de itt már egy másik történet veszi kezdetét.¹⁷⁴

A hadjáratok mérlege

Szapolyai János erdélyi vajda és Radu havasalföldi vajda első hadjárata csak átmeneti sikert hozott. Ám, amint az Szapolyai útvonalából rekonstruálható, az erdélyi vajda eleve korlátozott célú hadműveletekben gondolkodott, s tevékenységét arra összpontosította, hogy a lehető legkevesebb áldozattal és legrövidebb idő alatt érjen el eredményt. A jelekből egyértelműnek látszik, hogy biztos volt abban, Mehmed bég még az évben újra támadni fog. Ez valóban bekövetkezett, és alig fél hónap alatt visszaállt a közvetlen török uralom Erdély déli szomszédságában. A második hadjáratra késő ősszel került sor,

¹⁶⁶ DF 246 150.

¹⁶⁷ A városban jelenléte csak február 11. és 13. között mutatható ki: február 11.: DL 63 027., gyűrűs-pecsét. Vö. még DF 257 779. (Hátlapi 2. feljegyzés: „1523. f. IV. a. Valentini in Megyes causa partium intrascripta certis de causis promotā est ad alteram congregationem generalem per dominum wayvodam personaliter... ubi inibi partes... esse tenenti... – Magister Ambrosius de Zwchak manu propria.”) Február 12.: Székely Oklt., III. 216. o. (DF 278 714. „commissio propria domini comitis et wayvode.” „nobiscum nonnullis harum partium Transsilvanarum nobilibus et Siculis feria quinta proxima ante festum Beati Valentini martiris in civitate Meggyes vocata, celebratione scilicet cuiusdam diete.”) és III. 221. o. Február 13.: DL 63 028. (Levele az alvajdákhoz stb. elhalasztja Ravaszi Cseh János és Bolyai Zsigmond perét „usque nostrum ad has partes Transsilvanas felicem ingressum.”)

¹⁶⁸ Kronstadt, 508. o.; Documente, XV/1. 264. o. (DF 246 600.)

¹⁶⁹ DL 27 130.

¹⁷⁰ Helytartói oklt., 189. sz.

¹⁷¹ C. Tóth: Királyi pár. 93–94. o.

¹⁷² Helytartói oklt., 163. sz.

¹⁷³ Kronstadt, 504. o. (1523. január 13-i bejegyzés: „Item familiari domini palatini invitanti dominos ad suas nuptias vinum dono datum pro asp. 6.”)

¹⁷⁴ Sigismund von Herberstein követ levele Gabriel Salamanca-hoz, 1523. május 5. Buda. „Hodie vocavit rex vaivodam coram regina et dixit sibi.” (HHStA, Große Korrespondenz 25b., fol. 116–117. A forrás szövegszerű ismeretét Lakatos Bálintnak köszönöm.) Idézi *Kubinyi András*: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: „Honoris causa” Tanulmányok Engel Pál emlékére. Szerk. *Neumann Tibor* és *Rácz György*. (MTA TTI Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) Budapest–Piliscsaba, 2009. 125–148. o. Az idézet helye: 130. o.

s az előbbinél sokkalta nagyobb volumenű és jobb szervezethez volt. Szapolyai János a támadást egyrészt időben összehangolta a másik főkapitány, Bátori István Alsó Rézéken történő táborozásával, amely lekötötte a határ menti török erőket. Másrészt érdemes felfigyelnünk arra a jelenségre, amelyre ugyan már többen felhívták a figyelmet,¹⁷⁵ de nem árt itt is hangsúlyozni: tudniillik az egyes hadjáratok időpontjára és hosszára. Mint láthattuk, Szapolyai első hadjárata július közepén alig két hétig tartott. A második hadjárata október közepétől november közepéig, szinte napra pontosan egy hónapot vett igénybe. Ezzel szemben Mehmed bég támadásai december, március és augusztus hónapok folyamán zajlottak. Mindezekből világosan látszik a két ország katonai erejének hadrafoghatósága. Kiepített utánpótlás hiányában, noha mint láttuk, magyar részről történt ennek megoldására kísérlet (emlékezzünk Pöstyéni László palotás feladatára, illetve Brassó város számadáskönyvi bejegyzéseire), Szapolyai mégis csak késő ősszel – amikor a hadszíntéren is megtörtént a termények betakarítása – mert tartományának határaitól jobban és hosszabb időre eltávolodni. Másik részről viszont Mehmed béget nem zavarta az időjárás: ugyanúgy tudott télen (1521/1522 fordulóján), mint a legforróbb nyárban (1522. augusztus) harcolni: a hadtáp megoldott volt.

A dolgozat végén illendő arra a mindenkit érdeklő kérdésre válaszolnunk, vajon mekkora lehetett a Szapolyai vezérelte sereg létszáma? Az országos kincstartók által biztosított pénzből, amelybe beleértendő a vajda, székely ispán által kiállítandó két bandérium (1498. tv. 21. tc.) is – 1500 könnyűfegyverzetű lovas (equites);¹⁷⁶ Várdai Ferenc erdélyi püspök főpapi bandériuma¹⁷⁷ – 400 katona (armiger);¹⁷⁸ a szászok által kiállított zsoldosok, illetve az azok felfogadására adott pénzből (köztük puskások és a tüzérség: ágyúk és

¹⁷⁵ Legutóbb *Kubinyi András* írt erről 2005-ben: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: *Kubinyi* 2007. 33–49. o.; illetve a problémáról összefoglalóan lásd: *B. Szabó János*: A mohácsi csata. (Corvina Tudástár) [Budapest, 2006.] 29–32. o.

¹⁷⁶ Helytartói okl., Függelék, III. sz. 55. sor.

¹⁷⁷ II. Ulászló király 1500. évi törvényének 22. cikkelye szerint a főpapi bandériumokat Zsigmond király és császár registruma szerint kell kiállítani. (CJH I. 656–657.) A fentmaradt jegyzékben (Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam *Francisci Döry* additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgius Bónis, Vera Bácskai*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest, 1976. [A továbbiakban: DRH 1301–1457.] 427. o.) az erdélyi püspök egy bandériummal szerepel.

¹⁷⁸ A püspöki bandériumra a második hadjárat befejezése utánról vannak adataink: Szentmihályi Tamás gyulafehérvári udvarbíró november 25-én, Várdaihoz szóló levelében arról írt, hogy a katonák még nem érkeztek vissza, nem tudja, merrefelé jönnek, de már értesítették, hogy semmi mást nem várnak tőle; jól tudja, amint visszaérkeztek, tüstént kérlelni fogják zsoldjuk egy részének kifizetésére (armigeri d. vestre s. nondum redierunt, ego nunciari eisdem, nescio quorsum devenerint, quod a me ulterius nichil expectent, scio enim, quod postquam venerunt, statim incipient me sollicitari ad solvendum aliquid ipsis ad sallarium ipsorum). DL 82 597.

Négy nappal később, 29-én Tamás testvére, Szentmihályi András gyalui udvarbíró már azt jelentette a püspöknek, hogy azon a napon a fegyveresek megérkeztek a háborúból, ezért kérte a püspököt, hogy mondja meg neki, ha a zsoldjukat fogják követelni, hogyan fizesse ki nekik azt (armigeri s. d. vestre hodie de bello removerunt, qui si incipient me ad solutiones sallariorum suorum cogere, supplico eidem humillime, dignetur me edoceri an tantum modo de preteritis sallariorum ipsorum satisfaciem). DL 82 598.

személyzet) – 2000 gyalogos; az erdélyi hét megye¹⁷⁹ nemessége¹⁸⁰ – 300 könnyűfegyverzetű lovas; a székelyek¹⁸¹ pedig – 2000 könnyűfegyverzetű lovas katonával.¹⁸² – Mindezek fényében Szapolyai János főkapitány hozzávetőlegesen 6200–4200 lovas és 2000 gyalogos – jól felszerelt, fele részben zsoldos katonával indulhatott neki a havasalföldi hadjáratainak. A létszám valamelyest növelhető még a Radu vajda által vezetett havasalföldi katonák számával, de ennek nagyságáról semmilyen adat nem maradt fenn. A Szapolyai vezette had létszámával szemben sokkalta nehezebb kérdés a török sereg nagyságának a meghatározása, konkrét forrásokkal ugyanis nem rendelkezünk. Az egyetlen támpontot Mehmed bég személye jelenti, aki egyrészt török részről a „Vajdaságok ellen vetett” határszakasz főparancsnoka (szandzsákbég), másrészt a híres Mihaloglu-klán vezetője volt.¹⁸³ Mindkét minőségében jelentős erőket tudott mozgosítani hadba indulása esetén.

Az 1523 tavaszán Szávaszentdemeter térségében lezajlott csatákban a török kb. 10–12 ezer katonával vett részt, amelyből a határ menti szandzsákbég, Báli vezette seregrész kb. 5–6 ezer, míg a Ferhát pasa által magával hozott csapatok létszáma kb. 6–8 ezer fős lehetett.¹⁸⁴ Mivel Mehmed bég hasonló tisztséget töltött be, mint Báli bég, így az általa vezérelt sereg létszáma is hasonló nagyságú lehetett. Adataink és feltételezéseink alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a Rucárnál lezajlott csata az abban részt vettek számát tekintve megközelítette a Száva közelében vívottakét, következményeiben viszont felülmúlta azokat.

Végül, de nem utolsó sorban, felmerül a kérdés, hogy mennyiben tekinthetjük sikeresnek Szapolyai János beavatkozását? Erről a szakirodalomban két gyökeresen eltérő nézet uralkodik: a korábbi, amelyet Bánlaky József neve fémjelez, úgy véli, hogy a vajda csak nagyravágyásból indított támadást, „hogy újabb harctéri sikerek révén tekintélyét az országban is még jobban” emelje.¹⁸⁵ Ezzel szemben Kubinyi András úgy vélte, hogy a Nándorfehérvár elvesztése utáni félévtizedben „kihatásukat tekintve a legjelentősebbek

¹⁷⁹ A már idézett Pitești-en történt eset vizsgálatában szereplő személyek alapján egyértelműnek látszik, hogy Kolozs megye nemessége – a vallomást tett farnasi Veres Márton, bikali Vitéz Tamás és András, sárdi Hacaki András mindegyike kolozsi illetőségű – Nagy Gergely ispán vezetésével jelen volt a hadjáratban.

¹⁸⁰ A fentebb már idézett Zsigmond-féle regisztrumban a teljes erdélyi nemesség 300 (nobilitas Transsilvanie tota III^c) katonát volt köteles kiállítani. A katonák számát ugyan Kovachich három ezerre javította (DRH 1301–1457. 428. o.), de a magyarországi adatok alapján a kisebb létszám látszik elfogadhatóbbnak. Ezt támasztja alá az is, hogy az erdélyi megyékkel összehasonlítható nagyságú Nógrád megye 1505–1508 között évente 60 lovast állított ki. (*Kubinyi András*: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországaiban. In: *Kubinyi* 2007. 216–232. o. Az idézet helye: 222. o.) A fentebb említett jegyzék szerint az 1430-as évek második felében Tolna, Pest és Nógrád megyéknek összesen 100 lándzsát kellett kiállítania. (DRH 1301–1457. 429. o.)

¹⁸¹ A legnagyobb nehézséget a székely nemzet által kiállítandó lovasok létszámának megállapítása jelenti, a Jagelló-korra nézve ugyanis semmilyen megbízható adattal sem rendelkezünk. *Kubinyi András* e témával foglalkozó – sajnos jegyzeteletlen – tanulmányában (Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: *Kubinyi* 2007. 199–215. o.) a XV. század végére vonatkozóan 7330 főben határozta meg a székely lovasok létszámát (201. o.). Véleményem szerint e szám erősen túlbecsült, s inkább érvényes a fejedelemségkori Erdélyre.

¹⁸² A Zsigmond-féle regisztrumban a szászokkal együtt szerepelnek a székelyek, összesen 4000 katonával.

¹⁸³ Vö. *Gökbilgin* és *Feneşan* 2. jegyzetben idézett munkáival (passim); valamint *Levend* ugyanott idézett művével, 195–196. o.

¹⁸⁴ *Kubinyi*: Szávaszentdemeter, 144. o.

¹⁸⁵ *Bánlaky* 59. jegyzetben hivatkozott műve.

Szapolyai János erdélyi vajda havasalföldi hadjáratai. 1522-ben megakadályozta Havasalföld bekebelezését az Oszmán Birodalomba, kiverte a kijelölt szandzsákbéget, Mehmedet az országból, és megszilárdította a magyarbarát trónkövetelő Radu de la Afumați vajda hatalmát.¹⁸⁶

Meggyőződésem szerint a jelen tanulmányban az újabb és a régi források felhasználásával elvégzett vizsgálat minden kétséget kizárólag bizonyította Kubinyi András vélekedését. Ugyan a harcok még a következő két évben is zajlottak,¹⁸⁷ és Radu többször is Erdélybe menekült a török elől, de neki és a vajdai székben utódainak – az erdélyi hadak segítségével – sikerült megőrizniük Havasalföld korlátozott függetlenségét a Portával szemben. Szapolyai János erdélyi vajda 1522-es hadjárataival tehát valóban megalapozta Havasalföld később (is) élvezett korlátozott szuverenitását, és megakadályozta teljes bekebelezését az Oszmán Birodalomba.

¹⁸⁶ *Kubinyi*: Szávaszentdemeter, 121. o., hasonló véleményt képvisel *B. Szabó* János 175. jegyzetben hivatkozott munkája, 50. o.; *Pataki*: Radu és Zápolyai.

¹⁸⁷ Már 1523 tavaszán mozgosítás volt Erdélyben: 1523. március 5. (Documente, XV/1. 264. o. = DF 246 601.), április 29. (Uo. 267. = DF 246 604.), május 9. (Uo. 267. = DF 246 599.), május 14. (DF 246 141.)

NORBERT C. TÓTH

TRANSYLVANIAN PRINCE JÁNOS SZAPOLYAI'S CAMPAIGNS
TO WALLACHIA IN 1522

Securing limited independence to Wallachia

Summary

Almost at the same time with the fall of Nándorfehérvár, key fortress of Hungary's southern border fortresses, the ruler of Wallachia, Neagoe Basarab, passed away. His successor as voivode became his son Teodosie, but several pretenders showed up in the country. Although Mehmet, Sanjak-bey of Silistra, the land neighboring Wallachia, took part of the fights for the throne on Teodosie's side in the beginning; the bey executed the voivode in December 1521. The throne was for a short time possessed by Radu de la Afumați, but he did not have Mehmet Bey's support either. In March 1522 he was even defeated by the bey at Clejani, and then he fled to Transylvania. The Hungarian Royal Court was not just standing by watching the events. Although the royal couple, Louis II and Maria, travelled to Bohemia in February 1522 to their coronation and to deal with their other businesses there (they returned to Hungary only at the end of April 1523), the two captain-generals of the country, Palatine István Bátori de Ecsed, leader of Temes and captain of the Low Lands, and János Szapolyai, perpetual leader of Szepes and Prince of Transylvania, took the necessary counter steps. The Transylvanian prince started off from Buda to his duty station in Transylvania in the middle of March 1522, and spent the rest of the year around Brassó with the Transylvanian army and mercenary troops. It was of vital importance from the viewpoint of Transylvania's security that Wallachia be ruled by a pro-Hungarian voivode, therefore Szapolyai tried to change the situation in cooperation with Radu. The first campaign, lasting from 7 to 18 July 1522, brought partial success: the bey was defeated at Grumazi and Radu managed to return to the voivode's throne, but Mehmed Bey came back as early as the beginning of August and defeated Radu in three battles (Ghergița, București, Slatina). As a consequence, Radu was again forced to flee to Transylvania. The second campaign was in autumn. This time serious preparations were made in order to secure success: the campaign had been scheduled to autumn (14 October – 14 November), and, secondly, the two captain-generals coordinated their maneuvers. While István Bátori exercised a demonstration of power at the Low Lands, Szapolyai and Radu broke into Wallachia together and they defeated Mehmet Bey's whole army at Rucâr near Töröcsvár Pass first. Here the armies parted, and Radu lead his troops to the country's capital Tîrgoviște, and fought the decisive battle with the rest of Mehmet Bey's army at Didrih, a location 50 km southeast of the capital. He won a total victory, the Turks fled behind the line of the Danube and Radu could regain his seat. In the mean time, Transylvanian Prince János Szapolyai proceeded in a forced march towards the south, and after passing through Pitești and marching about 210 km, on 1 November he was already at the siege camp at Nicopolis Minor. Although he was not able to take the fort, he plundered the neighborhood and returned with a huge prey through the same path to Hungary. As a result of the two campaigns, despite the fact that the fights continued in the next two years, too, and Radu was forced many other times to flee from the Turks to Transylvania; Radu and his successors in the voivode's throne managed to preserve the limited independence of Wallachia against the Porte.

NORBERT C. TÓTH

LES CAMPAGNES DE VALACHIE DU VOÏVODE DE TRANSYLVANIE
JEAN SZAPOLYAI EN 1522

La garantie de l'indépendance relative de la Valachie

Résumé

Le souverain de Valachie Neagoie Basarab décéda au moment de la prise de Nándorfehérvár (Belgrade, aujourd'hui en Serbie), élément central des confins militaires dans le Sud de la Hongrie. C'est son fils Teodosie qui devint alors voïvode, mais il devait faire face à plusieurs prétendants au trône. Au début, Mehmet, le sandjak-bey de Silistrie, région voisine de la Valachie, soutenait Teodosie dans sa lutte pour le trône avant de le faire exécuter en décembre 1521. Le trône fut alors occupé par Radu de la Afumați pour une courte durée, mais après sa défaite face au bey Mehmet en mars 1522 près de Clejani, il se réfugia en Transylvanie. Naturellement, la cour hongroise ne resta pas les bras croisés non plus. Certes, le couple royal, Louis II et Marie sont allés en Bohême à la fin du mois de février 1522 pour leur couronnement et aussi arranger d'autres affaires (ils ne rentreront qu'à la fin avril 1523), mais les deux commandants du pays, le palatin István Bátori d'Ecsed, préfet de Temes et capitaine des Bas-pays et Jean Szapolyai, préfet à vie de Szepes et voïvode de Transylvanie prirent les mesures nécessaires. A la mi-mars 1522, ce dernier quitta Buda pour rejoindre son lieu de service en Transylvanie, près de Brassó (Braşov, aujourd'hui en Roumanie) où il passa le reste de l'année en compagnie de troupes transylvaniennes et de mercenaires. Puisque pour la défense de la Transylvanie, il fut particulièrement important que le trône de la Valachie soit occupé par un voïvode hungarophile, Szapolyai tenta de changer la donne en collaboration avec Radu. La première campagne, qui eut lieu entre les 7 et 18 juillet 1522, n'apporta que des résultats partiels : même si Radu a pu récupérer son trône après une victoire sur le bey Mehmet près de Grumazi, celui-ci prit ensuite sa revanche dans trois batailles (Ghergița, București et Slatina), ce qui obligea Radu à se réfugier de nouveau en Transylvanie. Beaucoup mieux préparée que la précédente, la deuxième campagne était prévue pour l'automne et se déroula du 14 octobre au 14 novembre. Pour réussir, les deux commandants accordaient leurs manœuvres militaires. Alors que István Bátori faisait une démonstration de force dans les Bas-Pays, Szapolyai pénétra avec Radu dans la Valachie avant de battre toute l'armée du bey Mehmet à Rucâr, à la sortie du col de Töröcsvár. Ici les armées se divisèrent en deux : Radu marchait sur Tîrgoviște, capitale de son pays et à 50 km de la ville à Didrih il remporta une victoire décisive sur le reste de l'armée du bey Mehmet. Comme les Turcs se réfugièrent derrière la ligne du Danube, Radu reprit son siège. Entre-temps, le voïvode de Transylvanie Jean Szapolyai continuait sa route directement vers le Sud. Le 1er novembre, après une marche forcée de 210 km, il arriva via Pitești au camp situé sous Petit-Nicopole. Il ne réussit pas à prendre le fort, mais il se fit un énorme butin dans la région avant de retourner en Hongrie sur le même chemin. Malgré les combats qui se poursuivirent dans les deux années suivantes en obligeant Radu à se réfugier de temps à autre en Transylvanie, Radu et les voïvodes suivants ont réussi à conserver l'indépendance relative de la Valachie face à la Porte.

NORBERT C. TÓTH

DIE FELDZÜGE VON JÁNOS SZAPOLYAI, WOIWODE VON SIEBENBÜRGEN,
IM JAHRE 1522 IN DIE WALACHEI

Die Sicherung der eingeschränkten Unabhängigkeit der Walachei

Resümee

Beinahe zeitgleich mit der Besetzung des Schlüsselortes der südlichen Grenzfestungslinie Ungarns, Nándorfehérvár (heute Belgrad), verstarb der Herrscher der Walachei, Neagoe Basarab. Sein Nachfolger als Woiwode wurde zwar sein Sohn Teodosie, aber es erschienen gleich mehrere Personen im Land, die den Thron für sich beanspruchten. Zwar mischte sich der Leiter der an die Walachei grenzenden Gebiete, Mehmet, der Bej von Silistra, anfangs auf der Seite Teodosies in die Thronkämpfe ein, ließ jedoch den Woiwoden trotzdem im Dezember 1521 hinrichten. Für kurze Zeit errang Radu de la Afumați den Thron, aber auch er konnte nicht auf die Unterstützung von Bej Mehmet hoffen. Im März 1522 erlitt er gegen ihn bei Clejani sogar eine Niederlage und floh nach Siebenbürgen. Natürlich sah der ungarische Königshof den Ereignissen nicht tatenlos zu, obwohl das Königspaar, Ludwig II. und Maria, Ende Februar 1522 zwecks ihrer Krönung und anderer dortiger Angelegenheiten nach Böhmen gingen (und erst Ende April 1523 zurückkehrten). Die beiden Generalkapitäne des Landes, Palatin István Bátori von Ecsed, Gespan des Komitats Temesch und Kapitän der Unteren Gebiete, sowie János Szapolyai, ewiger Gespan von Szepes, Woiwode von Siebenbürgen, unternahmen die notwendigen Schritte. Der Woiwode von Siebenbürgen machte sich Mitte März 1522 auf den Weg von Buda (Ofen) an seine Dienststelle in Siebenbürgen und verbrachte den restlichen Teil des Jahres in der Umgebung von Brassó (Kronstadt) in Gesellschaft der Siebenbürger und sonstiger Söldnerheere. Da es aus Sicht des Schutzes Siebenbürgens von herausragender Bedeutung war, dass auf dem Thron der Walachei ein den Ungarn wohl gesonnener Woiwode sitzt, versuchte Szapolyai in Kooperation mit Radu die Situation zu ändern. Der erste Feldzug, der zwischen dem 7. und 18. Juli 1522 stattfand, führte zu einem teilweisen Ergebnis: Zwar wurde der Bej bei der Ortschaft Grumazi besiegt und Radu konnte an die Spitze der Woiwodenschaft zurückgesetzt werden, aber Bej Mehmet kehrte noch Anfang August zurück und besiegte Radu in drei Schlachten (Ghergița, București und Slatina), sodass dieser erneut nach Siebenbürgen floh. Der zweite Feldzug fand im Herbst statt. Diesmal wurden bereits bedeutende Vorbereitungen getroffen, um ein sichereres Ergebnis zu erzielen: Einerseits fand der Feldzug im Herbst statt (14. Oktober – 14. November), andererseits brachten die beiden Generalkapitäne ihre Kriegsbewegungen in Einklang. Während István Bátori in den Unteren Gebieten seine Kräfte demonstrierte, brach Szapolyai zusammen mit Radu in die Walachei ein und besiegte zuerst beim Ausgang der des Törösvári-Passes, bei der Ortschaft Rucâr das gesamte Heer von Bej Mehmet. Danach teilten sich die Heere in zwei Teile. Radu führte seine Truppen in Richtung der Hauptstadt seines Landes, Tirgoviște, und führte ca. 50 km südöstlich der Stadt, bei Didrih, eine entscheidende Schlacht gegen den Rest des Heeres von Bej Mehmet. Der Sieg war umfassend: Während die Türken hinter die Linie der Donau flohen, nahm Radu erneut seinen Sitz ein. In der Zwischenzeit setzte János Szapolyai, Woiwode von Siebenbürgen, seinen angestrengten Marsch geradeaus in Richtung Süden fort und hielt sich nach dem Absolvieren von etwa 210 km über Pitești am 1. November bereits im Belagerungslager unter Klein-Nikopolis auf. Die Besetzung der Burg gelang zwar nicht, aber nach Ausbeutung der Umgebung kehrten sie mit einer riesigen Beute auf derselben Route nach Ungarn zurück. Als Folge der beiden Feldzüge – auch wenn sich die Kämpfe auch noch in den folgenden zwei Jahren fortsetzten und Radu mehrmals vor den türkischen Einfällen nach Siebenbürgen floh – gelang es Radu bzw. seinen Woiwoden-Nachfolgern die eingeschränkte Unabhängigkeit der Walachei gegenüber der Pforte zu wahren.

НОРБЕРТ С. ТОТ

ВОЕННЫЕ ПОХОДЫ В ХАВАШАЛФЭЛЬД ТРАНСИЛЬВАНСКОГО ВОЕВОДЫ
САПОЙАИ ЯНОШ В 1522 ГОДУ

Обеспечение ограниченной независимости Хавашалфёльда

Резюме

Почти одновременно с занятием ключа к южной оконечной линии Венгрии Нандорфехер-вара скончался правитель Хавашалфёльда Неагое Башараб. Хотя наследником его на воеводском троне стал его сын, Теодозие, в стране все же появилось несколько претендентов на трон. Несмотря на то, что правитель пограничных с Хавашалфёльд территорий Мехмед силистраи санджакбек в начале вмешивался в борьбу за трон на стороне Теодозие, все же в декабре 1521 года бек казнил воеводу. Трон на короткое время перешел в руки Раду де ла Афумати, однако и он не пользовался поддержкой Мехмеда, более того, в марте 1522 года он потерпел от него поражение у местечка Клеяни и бежал в Трансильванию. Разумеется венгерский королевский двор не смотрел, сложа руки, на эти события, правда, королевская пара Лайош II и Мария в конце февраля 1522 года отправились в Чехию на их коронацию и для улаживания тамошних дел, и вернулись назад лишь в конце апреля 1523 года, два главных капитана страны – эчедский капитан Нижних территорий надор Батори Иштван, темешский ишпан, и капитан Нижних территорий Сапойаи Янош, вечный ишпан, трансильванский воевода, предприняли необходимые контрмеры. Трансильванский воевода в середине марта выехал с места своей службы из Буды на службу в Трансильванию и оставшееся время года провел в районе Брашшо в окружении трансильванских и других наемных войск. Так как с точки зрения обороны Трансильвании имел особую важность тот факт, чтобы на троне Хавашалфёльда сидел дружественный венграм воевода, поэтому Сапойаи во взаимодействии с Раду попытался изменить положение. Первый военный поход, проведенный 7–18 июля 1522 года, принес лишь частичный результат, так как бек потерпел поражение у местечка Грумази и удалось вновь поставить во главе воеводства Раду, однако бек Мехмед в начале августа вновь вернулся и в трех битвах (при Шергита, Бухарест и Слатина) нанес поражение Раду, который вновь бежал в Трансильванию. Вторая компания проводилась осенью. При этом в целях достижения более надежных результатов были проведены более серьезные приготовления: во-первых кампания проводилась осенью (14 октября – 14 ноября), а во-вторых, оба главных капитана согласовали свои военные действия. Пока Батори Иштван занимался демонстрацией своих сил в нижних провинциях, Сапойаи вместе с Раду вторглись в Хавашалфёльд и разгромили все войско Мехмеда бека сначала у перевала Тёрчвари. У Руцара нанесли полное поражение армии Мехмеда бека, после этого войско разделились. Полководец Раду вел свои войска на столицу страны Тирговисте и при селении Дидрих примерно в 50 км от Дидриха совершил решающую битву с остатками войска Мехмеда. Его победа была полной, турки бежали за Дунай, а Раду вновь занял свое бывшее место пребывания. В это время, трансильванский воевода Сапойаи Янош форсированным маршем продолжал свой путь прямо к югу и пройдя через Питешти всего 210 км, 1 ноября находился уже в осадном лагере под Кишникапой. Хотя занять крепость не удалось, но войска полностью разграбили ее окрестности и с колоссальными трофеями по той же дороге вернулись в Венгрию. В результате этих двух походов, несмотря на то, что бои шли еще и в последующие два года, а Раду несколько раз вынужден был спасаться от турецких нападков в Трансильвании, все же ему и наследникам Раду на троне воеводы удалось сохранить ограниченную независимость Хавашалфёльда по отношению к Турецкой порте.